

Keçecizade İzzet Fuat Paşa Biyografisine Katkı Beş Yıl Sonra Doğmak Üç Yıl Önce Ölmek

Mustafa ARIKAN*

Özet

Biyografi, tarih araştırmalarının önemli alanlarından birisidir. Bu araştırmalarda temel olan bir insanın hayatı, eserleri, dönemi ve sonrası zamanlar üzerindeki etkisidir. Biyografi çalışmaları son zamanlarda artan bir ilgiye de mazhar olmaktadır.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa İkinci Meşrutiyet sonrası ve erken Cumhuriyet yıllarının önemli bir şahsiyetidir. Asıl mesleği askerlik olmasına rağmen aynı zamanda hariciyede ve son dönem Ayan Meclisi'nde görev almış, askerî tarih ve önemli bir hatırat yazarıdır. Bazı hatıraları popüler tarih dergilerinde yayınlanmış, yine hatıraları üzerine bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır.

İzzet Fuat Paşa hakkında yapılmış ciddi ve kapsamlı bir biyografi çalışması mevcut değildir. Hakkında yazılan ya da ondan bahsedilen metinlerde hayatına dair önemli yanlışlar mevcuttur ve bunlardan en mühimi doğum ve ölüm tarihinin yanlış olarak verilmesidir.

Bu çalışma, İzzet Fuat Paşa'nın doğum ve ölüm tarihlerinin doğru tespiti başta olmak üzere, onun hayatının ana çizgilerine temas etmek ve yapılacak/yazılacak İzzet Paşa biyografisine bir giriş olmak maksadını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Keçecizadeler, İzzet Fuat Paşa, Biyografi, Kayzer II. Wilhelm, Tarih Metodolojisi*

A Contribution to The Biography of Keçecizade İzzet Fuat Paşa to Born Five Years Later to Die Three Years Ago

Abstract

Biography is one of the fields of history researches. In those researches, the basic focus is on the life, works of a person and his/her influence on earlier and later periods. The biography works has been drawing a gradually increasing interest during recent years.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa is an important personality of the period during the late constitutionalist era and early Republic years. Although his actual profession was a military officer; he was assigned in foreign affairs and in the Assembly of Notables and he is an author of military history and memoirs. Some of his memoirs were published in popular history journals and some academic studies were conducted on his memoirs.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, marikan@selsuk.edu.tr

There is no serious and comprehensive study of biography about İzzet Fuat Paşa. In the texts written about him or mention about him, there are numerous mistakes about his life and one of the major mistakes about him is the dates of birth and death.

This study aims to correctly determine the dates of birth and death for İzzet Fuat Paşa, touch to major lines of his life and provide an introduction to the biography of İzzet Fuat Paşa to be conducted/written.

Keywords: *The Keçecizade's, İzzet Fuat Paşa, Biography, Kaiser Wilhelm the II, Methodology of History*

Giriş

Biyografi hangi şekilde tarif edilirse edilsin, şu üç unsur öne çıkacaktır: İnsan, hayat ve tarih/tarih yazımı. Bu sebeple onun “*ferdin tarihi*”¹, “*bir insan hayatının tarihi*”², “*bir şahıs hayatının yazılı tarihi*”³, “*bir kişinin çalışmalarını, aksiyonlarını anlatarak hayatını hikâye eden yazı*”⁴, “*bir hayatı yorumlayarak yazıyla anlatmak, onu bir metnin kalıbına sokmak*”⁵ gibi tarifleri yapılırken; bu işin “çok zor ve ince işçilik gerektiren bir mesuliyet olduğu”⁶, yıllarca sürecek bir sabır, “*tutku ve hatta saplantı*” gerektirdiği⁷ ifade edilmekte ve kısaca tercüme-i hal, hayat hikâyesi, “*ömür beyanı*”⁸ biyografiyi izah için kullanılmaktadır.

Cümle içinde kullanıldığı yere göre *hayat* farklı anlam kazanabilir. Akıp giden zaman içinde bir süreç, bir yaşama hali söz konusudur. Tarihi yazılacak olan bir insanın hayatı ise; öncelikle bu hayatın, diğer bir ifade ile ömrün sınırlarının doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Burada kastettiğimiz doğmak, dünyaya gözlerini açmak ve ebediyen kapamak, yani ölüm/irtihal tarihlerinin doğru tespitidir. Uzun ve zor bir inşa işi olan biyografide, ilk konulacak yapı taşı, en önemlisi, tarihi yazılacak hayatın başlama ve bitiş tarihleridir. Sebebi ne olursa olsun, bu tarihlerde yapılacak yanlışlıklar, anlatılacak ömrün gerçeğin dışına çıkması; uzaması ya da kısılması gibi bir durumu ortaya çıkaracaktır.

Makale alt başlığından da anlaşılacağı üzere Keçecizade İzzet Fuat Paşa, hep tekrarlanan yanlış doğum ve ölüm tarihleri ile -bu tarihler 1860-1925'tir-, tarih yazıcılarının, hayatından çaldıkları bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Yanlışlar sadece bu tarih tespitleriyle sınırlı kalmamakta; isim benzerliği sebebi ile başka şahıslarla da karıştırılmakta, hatta ailesi hakkında bazen yanlış bilgiler bile verilmektedir.

1- Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaz Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 5

2- Abdülhamid Kırmızı, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, (Edit. Ahmet Şimşek), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 157

3- “Biyografi”, *Türk Ansiklopedisi*, C. VII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1955, s. 22

4- M. Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1954, s. 41

5- Kırmızı, “Biyografi”, s. 156

6- Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 5

7- Kırmızı, “Biyografi”, s. 159

8- D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 24. Baskı, Yazar Yayınları, Ankara 2013, s. 209

Keçecizadeler gibi tanınmış bir ailenin mensubu, süvari generali, sefir, hariciye müsteşarı, Ayan Meclisi azası, yazar olmak gibi önemli vasıflara sahip İzzet Fuat Paşa'nın bugüne kadar etraflı bir biyografisi yazılmamıştır. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemlerini yaşamış önemli bir şahsiyet olmasına rağmen; bilinen temel biyografi kaynaklarında, mesela *Sicill-i Ahval* kayıtlarında, *Sicill-i Osmanide*, *Sicill-i Osmanî Zeyli*'nde, *İslam Ansiklopedisi* ve *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde onun ismine rastlanmamaktadır. Kendisi hakkında İbrahim Alaattin Gövsa'nın *Türk Meşhurları* isimli ansiklopedik eserinde⁹ ve *Türk Ansiklopedisi*'nde¹⁰ muhtasar birer madde bulunmaktadır. Bu maddelerde yer alan yanlış doğum ve ölüm tarihleri, onun hayat hikâyesine dair yapılan diğer yanlışlar; bu iki kaynaktan istifade edilerek yazılmış diğer kısa biyografi metinlerinde¹¹ de tekrarlanmıştır. Biyografik bir metin hüviyeti taşımasalar da, kendisinden söz edilen diğer yazılar ve elektronik ortam bilgileri de aynı durumla malûldür. Son zamanlarda, kendisinin yazdığı hatıralardan hareketle hazırlanmış akademik araştırmalar da söz konusu yanlışları tekrar etmekten kurtulamamışlardır.¹²

Bu çalışma, İzzet Fuat Paşa'nın biyografik bilgilerinde karşımıza çıkan bu yanlışları- özellikle doğum ve ölüm tarihleri- sorgulamak ve düzeltmek, onun hayatının ana çizgilerine dair bazı tespitler yapmak maksadını taşımaktadır. Araştırmanın muharririk unsuru, mevcut bilgilerde geçen ölüm tarihinden üç yıl sonra mektup yazan ve bunun karşılığını alan bir şahıs olarak onu karşımıza çıkaran bir arşiv belgesi olmuştur.¹³

Keçecizadeler

Keçecizadeler aslen Konyalı bir ailedir. Topraklık Camii¹⁴ imamı olan ve aynı

9- İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, (yayın yeri ve tarihi yok), s. 197-198

10- "Keçecizade İzzet Fuat Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, C. 21, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 452-453

11- *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, (Haz. İhsan Güneş), C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 184-185; *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, ATASE Yayınları, Ankara 2004, s. 35-36; *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, (Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, C. I, İstanbul 2004, s. 485-486; Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab* (Mütareke Devri Anıları), (Haz. Ender Karay), İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 301. *Meydan Larousse* ve *Büyük Larousse*'da bulunan ve Gövsa'dan aktarılmış metinler bu çalışmada nazar-ı dikkate alınmamıştır.

12- Bak. Kahraman Bostancı, "Keçecizade İzzet Fuat Bey'in Gözüyle II. Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasında İstanbul", *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi –Bildiriler-*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 275-287; Serap Sunay, "Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın 'Bir Genç Askerin Muharebe Hatıratı'na Dair Bir Değerlendirme", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu 25-27 Nisan 2018 Özet Kitapçığı*, Aydın 2018, s. 136-137 (Bildiri metinleri yayım aşamasındadır.); Sezai Balcı, "Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın Harb-i Umumî Hatıratım Adlı Eseri", 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, C. 4, (Edit. Sinan Demirtürk-Hanefi Bostan), Ankara 2018, s. 37-44

13- Bak. Ek. 2; İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, Dosya Nu. 346

14- Bugün Karatay ilçesinde Kerim Dede Mahallesinde Kerimler Caddesi üzerinde Koyunoğlu Müzesi karşısında/güneyindedir. Bugünkü adı Hacı Hasan Camiidir. Semt halkı tarafından Büyük Camii adıyla da anılmaktadır. Topraklık semtinde doğup-büyümüş olmam, ilk çocukluk ve gençlik yıllarımın orada geçmiş olması ve babam Merhum Mehmet Kâmil Arıkan'ın cenaze namazının bu camide kılınmış olması da benim hayat hikâyemin bir bölümünü oluşturmaktadır.

zamanda keçecilik ile de iştigal eden Süleyman Efendi, ailenin bilinen ilk ismidir. Oğlu Mustafa'nın tahsil görmek üzere 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gidişiyile birlikte aile varlığını bu şehirde devam ettirecektir. Aileden birçok önemli şahsiyet İstanbul'da yetişmiştir ve bunların en meşhuru Tanzimat devrinin büyük devlet adamı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa olmuştur.¹⁵

Keçecizade Mustafa Efendi (1689-1767) tahsilini müteakip müderrislik yapmış, Kudüs ve Bursa kadılıklarında bulunmuştur. Oğlu Kazasker Mehmet Salih Efendi (1737-1799) kethüdalık, Selanik ve Ordu-yı Hümayun Kadılığı yapmış, İstanbul payesi almış ve Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. İdbar devirleri de gören Salih Efendi Konya ve Gelibolu'da sürgün hayatı yaşamıştır. Affedilen bu şahıs Rumeli kazaskerliği de yapmıştır.

Mustafa Efendi'nin oğlu Keçecizade İzzet Molla (1786-1829) da ulemadan bir şahsiyettir. Nüktedanlığı ile temayüz etmiş, divan edebiyatının son dönem önemli temsilcilerinden olmuştur. Babası gibi iki defa İstanbul dışına sürülmüş olan İzzet Molla'nın *Mihnet-Keşan* adlı eseri Keşan'da yaşadığı sürgün hayatını anlatmaktadır. Biyografik özellik taşıyan, babasının hayatını anlattığı *Devhatü'l-Mehamid fi Tercemeti'l-Valid*, dönemi ve aileyi tanımak bakımından önemli bir eserdir. Hayatı Sivas'ta sürgünde iken son bulmuş ve oraya defnedilmiştir.

Keçecizade Mehmet Fuat Paşa (1815-1869) ailenin en meşhur şahsiyetidir. Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinin önemli devlet adamlarındandır. Mustafa Reşit Paşa ve Âli Paşa ile birlikte Tanzimat devrinin üç meşhur sadrazamından birisi olarak kabul edilmektedir. Tıp tahsili görmüş olmasına rağmen bürokraside yükselmiş, dört defa hariciye nazırlığı ve iki ayrı zamanda sadrazamlık görevlerine getirilmiştir. Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa seyahatlerine katılmıştır. Babası gibi o da nüktedan bir şahsiyettir ve özellikle siyasî nükteleri, hazır-cevap olmasıyla tanınmıştır.

Sadrazam Fuat Paşa'nın İsmail, Nazım (1835-25.5.1864)¹⁶ ve Kazım isimlerinde üç oğlu olmuştur. İsmail küçük yaşta vefat etmiş, Nazım ve Kazım Beyler asker olmuşlar ve her ikisi de genç yaşlarında ölmüşlerdir.¹⁷ Çocuklarının kendi sağlığında vefat etmiş olması, Sadrazam Fuat Paşa'nın kalp krizi geçirerek ölmesinin sebebi olarak görülmektedir.

15- Keçecizade ailesi hakkında literatürde yeterince bilgi bulunması, İzzet Molla ve Fuat Paşa hakkında müstakil çalışmalar yapılmış olması hasebiyle; ailenin şeceresi ve tanınmış şahsiyetleri hakkında geniş bilgi verilmemiş, konu bütünlüğü sağlamak bakımından, bu şahsiyetler birkaç cümle ile tanıtılmıştır. Keçecizade ailesi hakkında bak. Necdet Sakaoglu, "Keçecizadeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 514-515; Mehmet Ali-Uz-Serdar Ceylan, "Konyalı Keçeci Süleyman Efendi ve Ailesi: Keçecizadeler", *Merhaba Akademik Sayfalar*, C. 13, S. 19, 5 Haziran 2013, s. 289-93; Yılmaz Öztuna, *Keçecizade Fuat Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, s. 89-95; Orhan F. Köprülü, "Fuat Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Eskişehir 1997, 672-681; Emine Atılğan Gümüşsoy, *Keçecizade MehmedFuad Paşa (1815-1869)*, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 8-10

16- Öztuna, *Fuat Paşa*, s.92

17- Köprülü, "Fuat Paşa", s. 680. Bu ani ölümler hakkında İbnülemin'in bir değerlendirmesi için bak. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 162, dpn. 2

Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Sadrazam Fuat Paşa'nın küçük oğlu Kazım Bey (öl.1276/1859)¹⁸ ile Gülbiz İkbâl Hanım'ın evliliklerinden dünyaya gelmiştir ve ailenin tek çocuğudur. Gülbiz İkbâl Hanım, Fuat Paşa'nın konağına yetiştirilmek üzere alınmış bir Çerkez kızıdır¹⁹ ve onun, eşinin ölümünden sonraki hayat macerası, oğlunun yaşadıkları üzerinde de etkili olacaktır.²⁰

İzzet Fuat Paşa ise ilk evliliğini Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Azize Emine Hanım ile yapmıştır.²¹ Bu evliliğinden babasının adını verdiği Kazım isminde bir oğlu olmuştur. Keçecizadeler ile ilgili yayınlardan bazıları bu hususa temas etmekte fakat ailenin devamı hakkında bir bilgi vermemektedir. Nüfus kaydından edindiğimiz bilgilere göre oğlunun tam adı Mehmet Kazım'dır. 6 Eylül 1877'de İstanbul'da doğmuştur. Osman İhsan ve Belkıs kızı Fatma Leman Hanım (1892-26.11.1957) ile evlenmiştir. Ailenin çocuğu yoktur. Mehmet Kazım 19 Şubat 1931'de İstanbul'da ölmüştür. Öztuna, paşanın bir de kızı olduğunu yazmaktadır.²² Dostlarından Sermet Muhtar Alus'un anlattığına göre küçük kız Halep'teki evlerinde paşanın silahı ile oynarken kendisini vurmuş, kederli baba bu olay sebebi ile intihar etmeyi bile düşünmüştür.²³

Keçecizadeler ailesinin bugün yaşayan fertleri Nazım Bey koluna mensuptur. Ailenin diğer kolu Mehmet Kazım'ın ölümü ile son bulmuştur. Kadı Salih Efendi, İzzet Molla²⁴ ve İzzet Fuat Paşa'nın babası Kazım Bey'in mezarları, İstanbul'da Cerrahpaşa Cambaziye Camii haziresindedir.²⁵ Sadrazam Fuat Paşa Çemberlitaş'ta kendi adına

18- Kazım Bey'in doğum ve ölüm tarihini Öztuna 1837-1860 olarak vermektedir. Mezar taşındaki tarih H. 1276'dır. Biz bu tarihi M. 1859 olarak aldık. Yılmaz ise bu ölüm tarihini 1863 olarak yazmaktadır. Bak. Yılmaz, "Keçecizadeler", s. 24. Salah Birsel, Cevdet Paşa'ya atıfla, Kazım Bey'in babası tarafından Mekteb-i Harbiye Nazırı yardımcılığına getirilmesi isteğinin nazır tarafından kabul edilmemesi ve kendisinin Taksim'deki topçu kıışasında görevlendirilmesini içine sindiremediğini ve biraz da bu durumun yarattığı üzüntü ile burada vefat ettiğini yazmaktadır. Bak. Salah Birsel, "Kanlıca'da Bir Sadrazam", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXVIII, S. 327, Aralık 1978, s. 636-644

19- Fuat Paşa'nın konağındaki hayat ve Gülbiz İkbâl Hanım hakkında bir yabancıнын kaleminden yazılanlar için bak. La Barone Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, 1001 Temel Eser Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, s. 249-258. Bu esere atıfta bulunan diğer iki yayın için bak. Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, İletişim yayınları, İstanbul 1997, s. 221-225. Eseri yayına hazırlayanın eklediği notlarda yazar Fontmagne'nin yazdıkları Alus'un notu gibi gösterilmiştir. Mesela bak. Alus, *Masal Olanlar*, s. 223

20- Bu hususa ileride temas edilecektir.

21- Sakaoğlu, "Keçecizadeler", s. 516; Öztuna, *Fuat Paşa*, s. 92; "Mustafa Fazıl Paşa Köşkü", <http://www.uskudaristanbul.com/firmadetay.asp?id=1984>(4 Eylül 2019)

22- Öztuna, Fuat Paşa, s. 92

23-Sermed Muhtar Alus, "Gördüklerim Duyduklarım Halep'teki Sürgünler", Taha Toros Arşivi, Nu. 00158113010

24- Sivas'ta bulunan mezarı daha sonra İstanbul'a nakledilmiştir.

25- Kazım Bey'in kabir taşı ve hazire duvarında bulunan ve Kazım Bey Çeşmesi olarak bilinen çeşmenin kitabeleri Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801-1876)'nin eseridir. Özellikle çeşme kitabesi Türk hat sanatının şaheserlerinden sayılmaktadır. Bak. <http://www.suvakfi.org.tr/cesme/kazim-bey-cesmesi-h-1276-m-1859/1388/> (4 Eylül 2019); http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=35886 (4 Eylül 2019). Burada çeşmenin Kazım Bey hayratı olduğu bilgisi yanlıştır. Ölümünden sonra babası Sadrazam Fuat Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bak. Mustafa Kara, "Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi", *Tasavvuf*, S. 18, Ankara 2007, s.12

yaptırılan türbede medfundur. İzzet Fuat Paşa'nın mezarı araştırmalarımıza rağmen henüz tespit edilememiştir.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın hayatına dair biyografik bilgiler içinde rastlanılan önemli yanlışlardan bir tanesi de babasının Nazım Bey olarak gösterilmesidir.²⁶ Gövsa tarafından verilen bu yanlış bilgi başkaları tarafından da tekrar edilmiştir.²⁷ Yukarıda bahsedildiği üzere mezkûr şahıs babası değil, amcasıdır.

İzzet Fuat Paşa ile Karıştırılan Bazı Şahıslar

Keçecizade İzzet Fuat Paşa ismini dedesi Sadrazam Fuat Paşa ve büyük dedesi İzzet Molla'dan almaktadır. İzzet Fuat ismi dolayısıyla hem aileden hem de aileden olmayan ve isim benzerliği bulunan birçok tarihî şahsiyetle karıştırılmıştır. Bu karışıklıklara şu örnekler verilebilir:

Keçecizade Mehmet Fuat Paşa bazı karışıklıkları önlemek için *Büyük Fuat Paşa* olarak da anılmaktadır. Daha ziyade Müşir (Deli) Fuat Paşa (1835-1931) ile karıştırılmamak için alınan bu tedbir, kendisinin olduğu gibi torunun da aynı şahıs ile karıştırılmasını engelleyememiştir.

Rus çarının Girit'i kendilerine kaçta satabilecekleri sorusuna verdiği meşhur "*Aldığımız fiyata!*" cevabı, Osman Oktay tarafından "Keçecizade İzzet Fuat Paşa" tarafından verilmiş gösterilmektedir.²⁸ Aslında burada şahıslardan ziyade isim karıştırılmaktadır. İnternette yer alan torun İzzet Fuat Paşa'ya ait resimlerin altına dedesine ait kısa biyografi bilgileri de yazılmaktadır.²⁹

Millî Kütüphane kataloglarında İzzet Fuat Paşa'ya ait *Müstakil Süvari Fırkalarının Tecessüs ve Harp Vezâif ve Hidemâtu* adlı eseri büyük dedesi Keçecizade Mehmed İzzet'e (İzzet Molla) ait gösterilmiş, kendi adı eser isminin yanına eklenerek kitap adı yapılmıştır.³⁰ Aynı eser için hazırlanan bir başka katalog fişinde Keçecizade lakabının "Keçizade" şeklinde yazılarak gülümseten bir yanlışlığın yapıldığı da görülmektedir.³¹ Aynı kütüphanenin kataloglarında yine onun *Autres Occasions Perdues* adlı eserinin yazarı Ali Fuat Bilgen olarak kaydedilmiştir.³²

Tarık Zafer Tunaya'nın Müşir Fuat Paşa'yı aynı şahıs zannederek İzzet Fuat Paşa'ya

26- Gövsa, "İzzet Fuat Paşa", s. 197

27- Bostancı, "İstanbul", s. 277; Balcı, "Harb-i Umumî Hatıratım", s. 37.

28- Osman Oktay, "Türk Kimliğinin Oluşmasına Bir de Bu Pencereden Bakmak", *Türk Yurdu*, S.266, Ekim 2009, s. 71

29-Bak. [https://www.facebook.com/tarihotagi/photos/ke%C3%A7ecizade-izzet-fuat-pa%C5%9Fad-1814-%C3%B6-1868-tanzimat-d%C3%B6neminin-%C3%BC%C3%A7-%C3%B6nde-gelen-siyasa/1377281782422362/\(4 Eylül 2019\)](https://www.facebook.com/tarihotagi/photos/ke%C3%A7ecizade-izzet-fuat-pa%C5%9Fad-1814-%C3%B6-1868-tanzimat-d%C3%B6neminin-%C3%BC%C3%A7-%C3%B6nde-gelen-siyasa/1377281782422362/(4%20Eylül%202019)); <https://historyontheorientexpress.tumblr.com/post/181111692986/ke%C3%A7ecizade-izzet-fuat-pa%C5%9Fad-1814-%C3%B6-1868> (4 Eylül 2019)

30- Bak. Demirbaş Nu: 001003243 Yer Nu: EHT 1954 A 748

31- Seyfettin Özege Kütüphanesi, Demirbaş Nu: 0100717 Yer Nu: 733 SÖ 1907

32- Milli Kütüphane Fiş Nu: 001337290, Yer Nu: 1950 A 2221

ait bilgiler vermesi ve onun eserleri üzerinden değerlendirmeler yapması şeklindeki bir büyük yanlışlığa Ali Birinci tarafından dikkat çekilmiştir.³³ Burada, hiç olmazsa İzzet Fuat Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisliği yapmadığı dikkatlerden kaçmamalıydı. Geçmiş yılların *Cumhuriyet* gazetesi nüshalarından haber alıntılarının bulunduğu bir yazıda yine Müşir Fuat Paşa ile karıştırılmış; 19 Nisan 1931'de vefat eden Müşir Fuat Paşa'nın ismi "Müşir Keçecizade İzzet Fuat Paşa" olarak verilmiş ve Eyüpsultan'a gömüldüğünden söz edilmiştir.³⁴

Türk Ansiklopedisi İzzet Fuat Paşa için "...bir ara Rauf Paşa'dan sonra Harbiye Nazırlığına da atanmıştır." şeklinde bilgi vermektedir.³⁵ Bu yanlış, başka yerlerde de tekrarlanmaktadır.³⁶ Karıştırılan şahıs, 18 Nisan 1878'de seraskerlik makamına getirilen Mehmet İzzet Paşa (1827-1891)'dir.³⁷ Söz konusu tarihlerde Harbiye Nezareti diye bir kurumun var olmadığı ise bir başka husus ve yanlışlıktır.

İzzet ismi sebebiyle karıştırıldığı şahıslardan birisi de Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa (1864-1937)'dir. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi* adlı eserde, paşaya ait *Osmanlı-Yunan Seferi* adlı kitap İzzet Fuat Paşa'nın eserleri arasında gösterilmiştir.³⁸ Eserin bir konferans metninden oluşması, yukarıda sözü edilen İzzet Fuat Paşa tarafından verilmiş süvari orduları hakkındaki konferans metni olan eser ile karıştırılmıştır. Aslında eserin başından yapılan alıntıdaki "*Erkân- Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik İzzet Paşa*" ismi durumu aydınlatmaktadır. Çünkü İzzet Fuat Paşa böyle bir vazife icra etmemiştir.

Hasan Rıza Soyak hatıralarında, 1923 yılında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya Mısır'a yerleşmiş bir Osmanlı generalinden mektup geldiği ve bu mektupta San Remo'da bulunan Vahdettin'in zor durumda olduğu anlatılarak yardım istediğini yazmaktadır. İsmi tam olarak hatırlayamadığı için, bir ihtiyat kaydı olarak "*hatırladığıma göre İzzet Fuat Paşa*" notunu düşmüştür.³⁹ Bahis konusu şahsın İzzet Fuat Paşa olması mümkün değildir. Çünkü Millî Mücadele aleyhtarı olan paşa 1923 yılı başlarında tevkif edilmiş⁴⁰ ve onun için zor zamanlar başlamıştır. Gazi'den yardım isteyecek bir konumda bulunmamaktadır.

Avlonyalı Ferit Paşa (1851-1914)'nın sadarete getirilmesi için büyük emek sarf ettiği ve Hicaz demiryolunun yapımında emeklerinin geçtiği şeklinde Türk Ansiklopedisi'nde verilen bilgi de⁴¹yanlıştır. İzzet Fuat Paşa burada Arap İzzet Paşa ile

33- Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 113. Bu yanlışların yerleri için bak. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 191, 255, 263,285,405-406, 504.. Eserin indeksinde de Müşir Fuat Paşa yazılması gerekirken "İzzet Fuat Paşa (Keçecizade)" ismi verilmiştir. Bak. s. 668

34- Bak. "40 Yıl Önce Cumhuriyet Demirci Efe", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1970, s. 6

35- "İzzet Fuad Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, s.452

36- Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 184; *Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 35

37- Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalı (1839/1922) Prosopografik Rehber*, İsis Yayınları, İstanbul 1999, s. 10

38- *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, s. 486

39- Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 36-37

40- BOA, HR. İM, Nu. 235/33

41- "İzzet Fuad Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, s. 452; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 184

karıştırılmaktadır. Ayrıca buradaki bir başka bilgi yanlışı da Arap İzzet (Holo) Paşa'nın Mehmet Ferit Paşa'nın sadarete gelişinde bir rolünün bulunmadığı gerçeğidir. Ferit Paşa, Arap İzzet Paşa hakkında müspet kanaat sahibi değildir; onun “yolsuz” ve “tahammül edilmez” birisi olduğu söylerken Konya valiliğine ve sadrazamlığına gelişindeki teklif ve ısrarları sebebiyle Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa (1833-1900)'ya minnettardır.⁴² Ferit Paşa'nın yerine Konya valiliğine tayin edilen Mehmet Tevfik (Biren) Bey (1867-1956)'e göre Arap İzzet Paşa, Başkâtip Tahsin Paşa (1858-1933) ile Ferit Paşa'nın ortak düşmanıdır. Hatta sadarete gelişinde Tahsin Paşa'nın da rolü vardır.⁴³ Arap İzzet Paşa da günlüğünde Ferit Paşa hakkında padişaha müspet görüş beyan etmediğini anlatmaktadır.⁴⁴

Hicaz demiryolunun yapımında önemli görevler üstlenen ve hizmeti görülen şahıs Arap İzzet Paşa'dır. Bu işi yürütmek üzere kurulan komisyonun reisliği resmiyette sadrazama ait iken bütün işleri yürüten aslında Arap İzzet Paşa olmuştur.⁴⁵ Bu her iki hususun gerçekleştiği tarihlerde İzzet Fuat Paşa Madrid elçisi olarak vazife yapmaktadır. Böyle olmasa bile, II. Abdülhamid üzerinde bu seviyede etkili olabilecek konumda, yani dönemin *A Kadrosu* içinde değildir.

Kaçırılan Fırsatlar adlı eserinin ilk bahsi *Serdar* başlığını taşımaktadır. Bu bahis 1970 yılında Harp Akademileri Komutanlığı tarafından müstakil bir küçük eser haline getirilmiştir.⁴⁶ Eserin önsözünde “*Sultan Abdülaziz'in sadrazamı (Başbakanı) Süvari Tümgeneral İzzet Fuat'ın 'Kaçırılan Fırsatlar' adlı kitabından alınmıştır.*” şeklinde⁴⁷ eser ve yazarı tanıtılmaktadır. Burada dedesi, babası olarak gösterilmiş ve onunla ilgili bir büyük yanlış daha yapılmıştır.

Kıscacası İzzet Fuat Paşa –özellikle– ismi dolayısıyla dedeleri İzzet Molla ve Mehmet Fuat Paşa, ayrıca Müşir Fuat Paşa, Mehmet İzzet Paşa ve Ahmet İzzet Paşa gibi şahıslar ile karıştırılmış ve bu karışıklıklar yanlış biyografi ya da bibliyografi bilgilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İzzet Fuat Paşa'nın Doğum Tarihi

İzzet Fuat Paşa'ya dair biyografi bilgilerinde karşılaşılan mühim yanlışlardan bir tanesi doğum tarihinin 1860 yılı olarak gösterilmesidir. Tek farklı tarih olan 1852 Kunalp tarafından verilmektedir.⁴⁸ Rakam olarak tarih zikredilmemiş olsa da literatürde

42- Bak. Abdülhamid Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 330.

43- Mehmet Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Haz. F. Rezan Hürmen), C. I, Arma Yayınları, İstanbul 1993, s. 216-217

44-*Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, (Haz. İbrahim Küreli), C. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 354

45- Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayınları, İstanbul 1994, s. 107-108

46-*Serdar (Başkomutan)*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1970. Eserin dış kapağında yazar ismi bulunmamakta, isim iç kapakta *Keçecizade Tümgeneral İzzet Fuat* olarak verilmektedir.

47-*Serdar*, s. 3

48-Kunalp, *Rehber*, s.68. Kendisi ile 24 Mart 2016 tarihinde yazışma yolu ile yapılan görüşmede, eseri yazışının üzerinden uzun zaman geçmesi sebebi ile kaynağı hatırlayamadığını beyan etmiştir. İlgisi ve yardımları

onun yaşını işaret eden ve yorumlanmaya muhtaç bazı ifadeler ile karşılaşılmaktadır. İzzet Fuat Paşa çocukluk yıllarında, Padişah Abdülaziz'in 21 Haziran 1867 tarihinde çıktığı Avrupa seyahatine, Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye yol arkadaşı/ağabeylik etsin diye dâhil edilmiştir. Çok iyi Fransızca bilmesi ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa'nın torunu olması bu seyahate katılmasını temin etmiştir.⁴⁹ Şehsuvaroğlu ve Karaer bu seyahatte Yusuf İzzettin Efendi'nin 11, İzzet Fuat'ın ise 14 yaşında olduğunu yazmaktadırlar. Şehsuvaroğlu makalesinin mehzazlarını göstermemiştir. Eserini bir doktora tezi olarak hazırlayan Karaer'in ise bu bilgiyi tekrarladığı anlaşılmaktadır. Fakat, bilginin kayıt edildiği yerde dipnot gösterilmemiş olması, bilginin kaynağı hakkında bir istifhama yol açmaktadır.⁵⁰

Kuneralp'in bu seyahat ve doğum tarihi meselesi ile ilgili olarak; "*Ancak 1860'a nazaran daha fazla geçerli bana kalırsa, zira 1867 yazında Avrupa'ya ziyaret eden Sultan Abdülaziz'e refakat eden heyete Yusuf İzzettin efendiye ağabeylik yapsın diye dâhil edilmiştir. Efendi 1857 doğumlu olması bakımından 1852 1860'a nazaran daha makul gibi.*" şeklindeki yorumu,⁵¹ doğum tarihinin yanlışlığı bakımından doğrudur. Ama bu yıl da doğru doğum tarihini göstermemektedir.

İzzet Fuat Paşa'nın Şehbal'de yayınlanan 1876 Osmanlı-Sırp savaşını anlattığı hatıralarında bu seyahate temas etmiştir. "*Hamit Efendiyi sekiz sene evvel Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya seyahatinde tanıştım. Ben o vakit on üç yaşında olduğum halde büyük pederim merhumla seyahatte idim.*"⁵² ifadesi, onun 1860 doğumlu olmadığını göstermektedir.⁵³ Yine onun aynı tefrikadaki "*Yirmi yaşlarını henüz tecavüz etmiş olan bu şehir çocuğu*"⁵⁴ ifadesi de onun 1876 yılında yirmi, yirmi bir yaşlarında olabileceğinin

için kendisine müteşekkirim.

49- Bu konu için bak. Bedii Şehsuvaroğlu, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 1, Ekim 1967, s. 43; Nihat Karaer, *Paris Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2003, s. 54

50- Bak. Karaer, *Avrupa Seyahati*, s. 54. Karaer'in mehzaz bakımından muallakta bıraktığı bu yaş bilgilerinin asıl kaynağını görmek bakımından 126 ve 128. dipnotlardaki eserler kontrol edilmiş ve 14 yaş bilgisine rastlanılmamıştır. Burada, metin içinde dipnotun verilmesi bakımından metodolojik bir eksiklik/yanlışlık söz konusudur. Kontrol edilen kaynaklar; Ali Kemal Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944, s. 98-99; Hilmi Efendi (Karaer tarafından *Halimî* ismi bu şekilde okunmuştur.), "Cennet-mekân Firdevs Âşiyân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesidir", *Tarih-i Encümen-i Osmanî Mecmuası*, Sene 8-13, No: 49-62 (1 Nisan 1335-1 Haziran 1337). Karaer tarafından verilmeyen sayfa numaraları 90-102'dir. Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtibi ve Sultan Abdülaziz'in seyahat sırasındaki tercümanı olan Halimî Efendi'nin yayınlanan notlarının yeni harfli metni için bak. Nejdet Gök, "Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)", *Tarihin Peşinde*, Sayı 7, 2012, s. 173-180; *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. Münir Aktepe), C. XI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 107-116

51- 24 Mart 2016 tarihli görüşme.

52- *Şehbal*, Nu. 33, 15 Kanun-ı sani 1326/28 Ocak 1911, s. 171

53- 1876'nın sekiz sene öncesi 1868 yıldır. Seyahat ise 1867 yılı yazında gerçekleşmiştir. Burada paşada bir hafıza yanlışından söz edilebilir. Ya da hatıralarını bir yıl öncesinden kaleme aldığı düşünülebilir. Bu sebeple doğum tarihinin 1854 ya da 1855 olup olmadığı bu bağlamda tartışılabilir.

54- *Şehbal*, Nu. 25, 15 Ağustos 1326/28 Ağustos 1910

işaretidir.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında bir elçilik vazifesi icra eden İzzet Fuat Paşa'nın yaşadıklarının anlatıldığı bir yazıda Sadi Borak “Keçecizade o tarihte 22 yaşında bir genç teğmen olarak Doğu cephesinde savaşıyordu.”⁵⁵ diyerek doğru bir yaş tespiti yapmaktadır. Fakat hemen aşağıdaki satırlarda “1876 yılı Temmuz ayı başlarında” şeklinde bu hatıra için yaptığı tarih tespiti, hadiseyi bir yıl geriye götürmekte, onun 1854 doğumlu zannedilmesine sebep olmaktadır. Anlatılan olay 1877 yaz aylarında, Plevne muharebeleri sırasında yaşanmıştır.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa Millî Mücadele'nin bitimini müteakip Meşrutiyet devrinin olayları üzerine hatıraları ve düşüncelerinden oluşan bir defteri⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa bir arz yazısı ekinde göndermiştir. 8 Kanun-ı sani 338/8 Ocak 1922 tarihli bu takdimdeki “Altmış yedi yaşındayım.”⁵⁷ ifadesi onun, kendi kaleminden R. 1271/M. 1855 doğumlu olduğunun delilidir ve bu meseleyi vuzuha kavuşturmaktadır.

Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki emeklilik dosyasında⁵⁸ doğum tarihine dair bir bilgi bulunmamasına rağmen; Emekli Sandığı Arşivi'ndeki dosya bilgilerinde bu tarihin R. 1271 olarak geçmesi⁵⁹ onun 1855 tarihinde doğduğunu göstermekte ve İzzet Fuat Paşa'nın verdiği son bilginin de teyidi niteliğindedir. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın doğum tarihi 1860 değil 1855'tir. 1852 tarihi de yanlıştır.

İzzet Fuat Paşa'nın Ölüm Tarihi

Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın ölüm tarihi hakkında bütün literatür ittifak etmiş bir şekilde 1925 yılını göstermektedir.⁶⁰ Bu bilginin temel alındığı ilk kaynaklar *Türk Meşhurları* ve *Türk Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddelerdir. Bu tarih de doğru değildir ve düzeltilmesi gerekmektedir.

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi/Arşivi'ndeki İzzet Fuat Paşa'ya ait bazı evrak ve fotoğrafların bulunduğu 346 numaralı dosyada⁶¹ yer alan bir mektup onun ölüm tarihini daha geç göstermektedir. Hazırladığı bir eserinin basılabilmesi için maddi yardım talebinde

55- Sadi Borak, “Düşman Cephesinde Bir Türk Elçisi İzzet Fuat Bey İle Grandük Nikola Görüşmesi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7, Ağustos 1968, s. 17. İzzet Fuat o tarihte teğmen değildir, bir yıl önce yüzbaşılığa yükseltilmiştir. Ayrıca, Rumeli cephesinde savaşmıştır.

56- Defter hakkında bilgi için bak. Ali Mithat İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, Gündoğan Yayınları, 3. Baskı, Gündoğan Yayınları Ankara 1998, s. 63-64, 183-185

57- İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 184

58- Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil Dosya Nu: 329-40'a istinaden bu bilgi, Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nün 17 Ekim 2014 tarih ve 4586 sayılı yazısı ile temin edilmiştir.

59- Emekli Sandığı Arşivi, Askerlik Tescil Dosya Nu:13912

60- Çok uzun bir liste halini alacak bu malzemenin burada verilmesinden imtina edilmiş, gerekli görülmemiştir.

61- Dosyanın varlığından beni haberdar eden ve bu evrakın birer suretini/kopyalarını tarafıma göndermek lütfunda bulunan talebem Mustafa Fırat Gül'e bu vesile ile teşekkür ediyorum.

bulduğu ve önceden tanıştığı Kayzer II. Wilhelm adına yaveri tarafından yazılan mektup 17 September 1928 tarihini taşımaktadır. Mektuptaki “*Euer Excellenz den Empfangdes freundlichen Schreibensvom 16. Julids. Jhrs. Danked zubestatigen.*”⁶² ifadesi, paşanın 16 Temmuz tarihli mektubunun muhatabı tarafından alındığını göstermektedir. Bu mektup ve muhtevası, onun ölüm tarihinin1925 olamayacağını göstermektedir. Mektubun ona yazıldığı da hitapta yer alan isimden ve adresten açıkça anlaşılmalıdır. İşte bu mektup, daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışmanın ilk sebebini ve dayanağını oluşturmuştur. MSB Arşivi’ndeki dosya bilgilerinde ölüm tarihi “28 Teşrin-i Sani 1928” olarak kayıt edilmiştir.⁶³

Dönemin şartları ve onun bu şartlar içindeki yerinin belirlediği bir durum olarak, vefatının ancak bir üçüncü sayfa haberi olabildiğini görmekteyiz. “İrtihâl-i Müessif” başlıklı bu haber ölüm tarihi, yeri ve sebebi hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir: “*Sadr-ı esbak merhum Fuat Paşa hafidi süvari feriki Keçecizade İzzet Fuat Paşa taht-ı tedavide bulunduğu Taksim (Pastör) Fransız Hastahanesi’nde dün sabah irtihal etmiştir. Cenazesi bugün saat on birde mezkûr hastahanededen kaldırılarak namazı Bayezit Camiinde kıldandıktan sonra Edirne Kapusu Mevlevihanesi haziresindeki aile makberesine defnedilecektir.*”⁶⁴ Haberde yazıldığı aksine İzzet Fuat Paşa’nın Yenikapı Mevlevihanesi haziresine defnedilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü burada yatanlar arasında bulunmamaktadır.⁶⁵

Gazete haberine göre, Keçecizade İzzet Fuat Paşa’nın ölüm tarihi olarak ittifakla verilen 1925 yanlıştır. Doğru tarihinin 26 Kasım 1928 olması gerekmektedir. Çünkü gazete tarihinin 27 Kasım 1928 ve irtihalin bir gün önce vuku bulduğunun yazılmış olması, MSB Arşivi evrakındaki 28 Kasım 1928 tarihinin de yanlış olduğunu göstermektedir. Türkiye’de biyografi tarihi ve çalışmaları hakkında verdiği konferansta Ali Birinci’nin zikrettiği 1928 yılı, İzzet Fuat Paşa’nın ölüm yılının doğru tespit edildiği, literatürdeki biricik bilgidir.⁶⁶

İzzet Fuat Paşa’nın Hayatından Ana Çizgiler

Keçecizade İzzet Fuat Paşa baba mesleği olan askerliği seçmiş bir şahsiyettir. İstanbul’daki askerlik tahsil hayatı Fransa’da Saint-Cyr (Fransız Harp Akademisi)’nde

62- Bak. Ek. 2

63- Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil Dosya Nu: 329-40

64-*Cumhuriyet*, Nu: 636, 27 Teşrin-i sani 1928/27 Kasım 1928, s. 3.

65- Bu hazirede yatanlardan bazıları ailenin Nazım Bey koluna mensup şahıslardır. Burada medfun olanların bir listesi için bak. <http://medit.fsm.edu.tr/Medeniyetler-Ittifaki-Enstitusu-Hakkimizda--Mevlevihane>

66- Ali Birinci, “Türkiye’de Biyografi Geleneği”, *Yedikata*, S. 99, Kasım 2016, s.51 (27 Mart 2015 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi’nde verilen “Neden Biyografi” başlıklı konferanstan İlker Süleyman Doğan tarafından deşifre edilmiştir.) “Biyografi tarihin giriş kapısıdır.” diyen ve o kapıdan geçip bu yolda yürümeye çalışan birçok insan gibi benim de zaman zaman kapısını çaldığım, engin bilgisinden ve görüşlerinden istifade ettiğim, yardım ve teşviklerine mazhar olduğum Prof. Dr. Ali Birinci’yi şükran ve hürmet duyguları ile yâd ediyorum. İzzet Fuat Paşa’nın ölüm tarihi, bu çalışmanın kazanımı olarak paylaşılmış bir bilgidir.

devam etmiştir.⁶⁷ Yurda dönüşünde Bâb-ı Seraskeri’de görev almış, 1876 Osmanlı-Sırp savaşına gönüllü olarak katılmıştır.⁶⁸ 93 Harbi’nde Rumeli’de görev yapmıştır.⁶⁹ Savaş sonrasında sarayda padişah yaverliği ve mirahurluk, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü⁷⁰ görevlerinde bulunmuştur.⁷¹ Bazı tenkitleri sebebiyle Halep’e sürgüne gönderilmiş ve burada Süvari Komutanlığı vazifesini yürütmüştür. Mart 1900-Eylül 1908 tarihleri arasında Madrid elçisidir.⁷² 1906’da Ferik (Tümgeneral) rütbesine yükseltilmiştir. Ocak 1911’de Rumeli Orduları Süvari Müfettişi iken askerlikten istifa etmiştir.⁷³ Yeniden orduya döndüğü anlaşılan İzzet Fuat Paşa Balkan savaşlarında III. Mürettep Süvari Kolordu Komutanı olarak Kasım 1912’de Birinci Çatalca ve Şubat-Nisan 1913’te İkinci Balkan Savaşında İkinci Çatalca Muharebelerinde tümgeneral rütbesiyle savaşmıştır.⁷⁴ Balkan savaşları sonrasında İttihat ve Terakki iktidarının yaptığı tensikatta 7 Ekim 1913’te emekliye sevk edilmiştir.⁷⁵ Emeklilik sonrası günlerinde Enver Paşa tarafından Veliefendi Hipodromu’nun sorumluluğu kendisine verilmiştir.⁷⁶ Keçecizade İzzet Fuat Paşa askerlik sonrası, daha önce başladığı ve bazı eserlerini yayınladığı yazı hayatına devam etmiştir.⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İttihat ve Terakki döneminin kapanmasıyla Mart 1919’da Ayan Meclisi azalığına tayin edilmiş, Hariciye Müsteşarlığı yapmış, Millî Mücadele sonrasında İstanbul hükümetinin tarihe karışmasıyla bu vazifesi son bulmuştur. Cumhuriyet dönemindeki hayatını, Millî Mücadele’ye muhalif olması belirlemiş ve ömrünün son yıllarını İstanbul’da zor şartlar içinde geçirmiştir.

Kısaca özetlenen hayat hikâyesi içinde öne çıkan ve onun yazılacak biyografisine renk katabilecek bazı hususlar şu alt başlıklar altında –kısaca- anlatılabilir:

Askerî Tarih-Hatırat Yazarı

Asıl mesleği askerlik olan ve süvari generali olarak mesleğini tamamlayan İzzet

67- Öztuna, *Fuat Paşa*, s. 92

68- Şehbal, Nu. 22, 15 Haziran 1326/28 Haziran 1910, s. 430

69- *Kaçırılan Fırsatlar* adlı eseri bu savaşa ait hatıralardır.

70- Mirahur, sarayda at işlerine bakan memurun adıdır. Mirahur-ı Evvel bir memuriyet derecesi olarak İstabl-ı Âmire Müdürlüğüne tekabül etmektedir. Bu görev, sarayda atlar ile ilgili işlerin hepsinin sorumluluğunu ihtiva etmektedir. Bak. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Millî Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1983, s. 541-542

71- 1892 yılında getirildiği bu vazife sebebiyle gönderdiği teşekkür yazısı için bak. BOA. Y. PRK. HH, Nu. 25/21

72- Kunalalp, *Rehber*, s. 46; BOA, BEO, Nu. 1457/109218; BOA, BEO, Nu. 3281/246041

73- Balcı, “Harb-i Umumi Hatıratım”, s. 38

74- İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 27, 30

75- Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil Dosya Nu. 329-40. Ayrıca bak. BOA, BEO, Nu. 421/316552

76- Tayfun Er, “Atçılık”, <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/tayfun.er/2018/09/29/atcilik>. At yarışlarını takibi ve Veliefendi Hipodromu ile ilgisi için ayrıca bak. Ayşe Zamacı, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Edirne 2015, s. 209

77- İzzet Fuat Paşa’nın yazı hayatının teksif olduğu saha askerî tarih olmuştur. Bunun yanı sıra fikrî ve edebî eserler verdiği görülmektedir.

Fuat Paşa eli kalemlî bir askerdir. Eserlerinin öne çıkardığı özellik onun bir askerî tarih/hatırat yazarı olmasıdır. Ama yazı hayatı sadece bu saha ile sınırlı kalmamıştır. Dikkat çeken bir başka husus, eserlerinin bazılarını Fransızca olarak yazmasıdır. Askerlik üzerine ve hatıralarına dair eserler şunlardır:

1- *Les Occasions Perdues... Etude Stragique Et Critique Sur La Campagne Turco Russe De 1877-1878*, R. Chapelot, Paris 1900, 213 s.

İzzet Fuat Paşa'nın en tanınmış eseridir. 93 Harbi'nin Balkanlarda cereyan eden safhası, ordunun durumu ve yapılan hatalar üzerinde durulmaktadır. Halep'te süvari kumandanı iken, baskı altında bulunduğu bir ortamda kaleme almış, Aralık 1899'da tamamlamış ve Paris'e bir Fransız papaz ile gizlice göndermiş ve orada bastırabilmiştir.

2- *Kaçırılan Fırsatlar 1293 Osmanlı-Rus Seferi Hakkında Tenkidât ve Mülâhazât-ı Askeriye*, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul 1325, 201 s.

Yukarıda künyesi verilen eser, bazı ilaveler yapılarak, II. Meşrutiyet'in yarattığı havadan istifade ile 1909'da İstanbul'da Türkçe olarak yeniden yayınlanmıştır. Eserin başında, o sırada Aydın valisi olan Miralay Mahmud Muhtar Bey'in bir de takrizi vardır.

3- *Kaçırılan Fırsatlar 1877 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, ATASE Yayınları, Ankara 1997, 144 s.

93 Harbi üzerine kaleme alınan, önce Fransızca ve sonra eski harfli Türkçe ile yayınlanmış olan eser, sonraki yıllarda –maalesef– sadeleştirilerek ve kapak üzerinde yazar adının bulunmadığı bir şekilde yayına hazırlanmıştır:

4- *Autres Occasions Perdues Critique Strategique De La Campagne D'Asie Minure 1877-1878*, R. Chapelot, Paris 1908, 274 s.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Doğu/Anadolu cephesinin, savaşın seyri esas alınarak üç bölüm halinde anlatıldığı ve savaşın kritiğinin yapıldığı eseridir. Rumeli cephesini anlattığı eseri kadar tanınmamaktadır. Türkçe'ye tercüme edilmemiştir.

5- *Paroles de Vaincu Apres Le Desastre – Avant La Revanche*, R. Chapelot, Paris 1913, 380 s.

İzzet Fuat Paşa, kendisinin de katıldığı Balkan Savaşını *Mağlubun Sözleri* olarak yazmış; bu savaşı bir felaket olarak gördüğünü ama intikamının/rövanşının alınabileceği düşüncesini eser adında da ifade etmiştir.

6- *Le Contact: étude de guerre moderne*, R. Chapelot, Paris 1906, 91 s.

Onun yine Paris'te yayınladığı eserlerinden birisidir ve modern savaş üzerine bir çalışmadır.

7- *Müstakil Süvari Fırkalarının Tecessüs ve Harp Vezâif ve Hidemâti*, İbrahim Hilmi-Kütüphane-i İslâm ve Askerî Yayınları, İstanbul 1327, 135 s.

Eserde, savaşta süvari birliklerinin oynayacağı rol, yerine getireceği hizmet; diğer askerî birliklerden daha öne çıkarılarak anlatılmıştır.

8- *Askerî Konferanslar: Islâh-ı Nesl-i Feres, Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları, İstanbul 1325, 23 s.*

İzzet Fuat Paşa tarafından, İstanbul'da Askerî Kulüp'te at neslinin ıslahı üzerine verilmiş bir konferansın metnidir.

9- *Harb-i Umumî Hatıratım, 115 s. (BOA, HR. SYS, Nu. 2973/6)*

İzzet Fuat Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında yazdığı ve 28 Ocak 1919'da tamamladığı, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki olayları ve devletin savaşa girişini anlattığı yayınlanmamış hatıratır. Sezai Balcı tarafından tespit edilmiş ve bir tebliğ ile tanıtılmıştır.⁷⁸

10- *Atatürk'ün Not Defterleri* adlı eserde tanıtılan 24 defterden üç tanesi ona ait değildir. Bunlardan biri İzzet Fuat Paşa tarafından kaleme alınmış ve Ocak 1922'de Gazi'ye sunulmuştur.⁷⁹ Esere herhangi bir ad verilmemiştir. Son başlığın sayfa numarası 192 olan defterin⁸⁰ 200 sayfa civarında olması muhtemeldir. Herhangi bir isim verilmeyen bu defterin arz yazısında “*Memleketim için nâfi zannettiğim mülâhâzâtı mezara ve nisyana defnetmiş olmamak için zihnimde topladığım bazı şeyleri sıra ve tertip gözetmeyerek bu deftere iki aydan beri kaydediyorum.*”⁸¹ diyen Paşa, son yılların önemli olaylarını, hatıralarını/yaşadıklarını nazar-ı dikkate alarak anlatmıştır. Defterin fihristinden anlaşıldığına göre; kaybedilen savaşlarda yapılan hatalar, Abdülhamid döneminin baskısı, Türk-Alman ilişkileri, Birinci Dünya Savaşına giriş, fikir adamları gibi konular üzerinde durulmuştur. “*Define Mahvolmakta*” başlığı altında sunduğu hususun çok acil bir mesele olduğunu hassaten Gazi'ye hatırlatmaktadır.⁸²

Bir harp tarihi/hatırat yazarı olduğunu ve bu sahaya yaptığı katkıyı ifade edebilecek –henüz tespit edilip üzerinde çalışılmamış ve yayınlanmamış olmasına rağmen– Birinci Dünya Savaşı yıllarında kaleme aldığı 8 bin sayfalık bir eserin varlığından Abdullah Cevdet okuyucularını haberdar etmektedir. Paşadan aldığı bir mektubu İċtihat'ta yayınlarken onu övmekte ve bu haberi “*Muhterem ve fazıl dostum hatırat notları Notes et Impression halinde olarak ve şu son harp seneleri esnalarında sekiz bin sahifelik muazzam bir eser vücuda getirmiştir ki müthiş ve derin nazarlarla mâlâmâldır. Ve Fransızca olan bu sahai-i bediadan birkaçını müsvedde halinde okumakla bahtiyar ve mütelezziz oldum.*”⁸³ sözleriyle duyurmaktadır. Anlaşılan odur ki İzzet Fuat Paşa'nın emeklilik yılları da oldukça velût geçmiştir. Orhan Koloğlu bu eserden bahsederken “*Bunda 'Türkiye'nin*

78- Bak. Balcı, “Harb-i Umumî Hatıratım”, s. 37-44. Eserin, Balcı tarafından yayına hazırlandığı bilgisine ulaştık.

79- Ali Mithat İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, Gündoğan Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998, 221 s. Defterin aslını görmek ve bu çalışmada kullanmak için yapılan araştırmada, İnan'ın ATASE “*Atatürk Özel Arşivi kutu 7 zarf 9'da kayıtlı*” olduğu söylenen (s. 25) defterlerin gösterilen yerde bulunmadığı bilgisi verilmiştir.

80- İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 183

81- İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 183

82- İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 184-185

83- “Ferik İzzet Fuat Paşa Hazretleri'nin Bir Mektubu”, *İċtihat*, Nu: 131, 21 Teşrin-i sani 1918/21 Kasım 1918, s. 2812

ıdamı hükmünü hazırlayan şeyler: Dünkü düşünceler, bugünkü neticeler' ele alınıyordu. Sonuç İttihatçı ve benzeri çözümlerin geçersizliğini vurgulamaktı.” demektedir.⁸⁴ Abdullah Cevdet'in takdiminde ve paşanın mektubunun muhtevasında buna mümasil sözler bulunmamaktadır.⁸⁵ Asıl konu bir halk gazetesine duyulan ihtiyaçtır.

Onun *Kaçırılan Fırsatlar* kadar tanınan/yayınlanan askerî tarihe dair hatıraları 1876 Osmanlı-Sırp savaşı üzerine yazdıklarıdır. Bu tefrika önce *Musavver Muhit*'te yayınlanmış,⁸⁶ daha sonra Şehbal mecmuasının 22-42 numaralı nüshalarında 15 Haziran 1326/28 Haziran 1910 ile 15 Eylül 1327/28 Eylül 1911 tarihleri arasında *Keçecizade İzzet Fuat* imzası ve *Bir Genç Subayın Muharebe Hâtıratı* başlığıyla daha geniş şekliyle tefrika edilmiştir.⁸⁷ Aynı hatıralar sonraki yıllarda bazı popüler tarih dergilerinde de okuyuculara sunulmuştur.⁸⁸ Keçecizade İzzet Fuat Paşa hakkında kısa biyografik bilgiler verilen ve yukarıda değerlendirilen metinlerde; ölümünden sonra bir İstanbul gazetesinde hatıralarının yayımlandığı ve *Türk Ansiklopedisi*'ne göre bu hatıraların “birçok tarih dergisi tarafından da iktibas” edildiği bilgisi bu hatıralar ile ilgili olmalıdır.

Bedî Şehsuvaroğlu'nun, paşanın Sultan Aziz'in Avrupa seyahatine iştiraki ile ilgili “bu seyahat hatıralarını da bir kitap halinde yayınlamıştır.”⁸⁹ demesi ve İbnülemin'in “hatıratında diyor ki” diye başlayarak⁹⁰ onun Sultan Abdülhamid ile ilgili söylediklerini tenkit etmesi, İzzet Fuat Paşa'nın yazdığı başka hatıratların var olabileceğini göstermektedir. Dönemin bazı dergi ve gazetelerinde yine askerlik tarihi ve hatıralarına dair yazılarına rastlamak mümkündür. Sunulan tebliğlerde bazı bilgiler veriliyorsa da bu konuda ciddi ve uzun süreli bir araştırma yapmak gerekmektedir.

84- Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918 Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, Boyut Yayınları, İstanbul ?, s. 253.

85- İzzet Fuat Paşa'nın mektubundan farklı ve Abdullah Cevdet tarafından kaleme alınmış yazının başlığında bu ifade kullanılmıştır. Bak. Abdullah Cevdet, “Türkiye'nin İdamı Hükmünü Hazırlayan Şeyler Dünkü Düşünceler Bugünkü Neticeler”, *İttihat*, S. 131, Teşrin-i sani 1918/21 Kasım 1918, s. 2807

86- Birinci Ferik İzzet Fuat, “Hatırat Esna-yı Harpte Elçilik”, *Musavver Muhit*, Nu. 7-10, 4 Kanun-ı evvel 1324/13 Aralık 1908-1 Kanun-ı sani 1324/14 Ocak 1909, s. 106-108, 122-123, 138-140, 156-158

87- Şehbal'de yayınlanan bu tefrika Serap Sunay tarafından Hatırat Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuş, araştırmada mecmua ve İzzet Fuat Paşa tanıtılmış ve hatıratın yetkin bir analizi yapılmıştır. Çalışmadaki dikkat çeken eksiklik, biyografi ve önemi üzerinde durulması ve İzzet Fuat Paşa'nın kısa bir hayat hikâyesi bulunmasına rağmen, paşanın doğum ve ölüm tarihlerinin verilmemiş olmasıdır. Sunay, “Bir Genç Askerin Muharebe Hatıratı”, (Tamamı 20 sayfa olan çalışma yayım aşamasındadır.)

88- Bak. Sadi Borak, “Düşman Cephesinde Bir Türk Elçisi İzzet Fuad Bey İle Grandük Nikola Görüşmesi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7, Ağustos 1968, s. 17-20; “Harp İçinde Elçilik”, (Haz. Şevket Rado), *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7-9, Temmuz-Eylül 1976, s.21-24, 20-23, 9-11; “Keçecizade İzzet Fuat Paşadan Hâtıralar”, *Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar*, C. 2, s. 391-392; C. 3, s.12-13, 43-44, 78-79, 110-111,13-138,174-175, 216-217,233-234 (Milli Kütüphanede bulunduğu şekliyle, derginin her cildi 13 sayı olarak bir araya getirilmiştir, fakat bu ciltlerde dergi sayılarını tespit etmek mümkün olamamaktadır.)

89- Şehsuvaroğlu var olduğunu söylediği bu hatırat hakkında hiçbir künye bilgisi vermemektedir. Bu sebeple verilen bu bilgi ihtiyat ile karşılanmalıdır.

90- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C. VI-X, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 1294

Zor Zamanda Aydın Olmak

Keçecizade İzzet Fuat Paşa sadece askerî tarih ve hatırat yazarı kimliği ile karşımıza çıkmamaktadır. Osmanlı'nın 'en uzun yüzyılı'nda yaşayan ve ömrünü doldurmakta olan bir devletin hayatını devam ettirmek ve Osmanlı toplumunu modernleştirmek üzerine de düşünmüş, yazmış, tefekkürü olan bir şahsiyettir, bir kültür adamıdır.

Abdullah Cevdet'e göre o, memleketimizde sayıları pek az olan bu çağın insanıdır ve "Avrupa zihniyeti ile tahalluk etmiş zevât-ı fâzıladandır."⁹¹ Şehsuvaroğlu da onu ordumuzun yetiştirdiği ilim adamları arasında kabul etmektedir.⁹² Kültürü, tecrübesi ve fikirleriyle entelektüel çevreyi etkileyebildiği de görülmektedir. Tunaya'nın, *Medeniyetin Bekleme Odası* ismini verdiği eserinin adı ondan mülhemdir. *Paroles de Vaincu*'dan alıntılıdığı "Düş gören milletler mutsuz milletlerdir. Müesseselerimize, mekteplerimize, Batı'da yaşamış vatandaşlarımıza rağmen biz Asyalı ve hayalci kaldık. Beden olduğu kadar fikren de tembel olup, bu iyi ve güzel medeniyetten nasıl ve niçin bu denli uzak kaldığımızı öğrenmek zahmetine katlanmadık... Düzeline kadar medeniyetin bekleme odasında kalacağız." sözleri,⁹³ aslında onun Doğulu-Batılı olmak ya da Avrupalılaşmak düşüncelerinin özeti gibidir.

Onun İçtihat'ta yayımlanan yazıları Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durum, bir zihniyet değişikliği yaşamak ve gerçek Avrupalı olmaya dair düşüncelerini muhtevirdir. O bu fikirlerini sergilerken pozitivist bir düşünce yapısı olduğunu ortaya koymaktadır. Sekülerleşme, laikleşme ya da *Battıcı* zihniyet hakkında değerlendirmeler yapılırken, onun "Biz hâlâ istiyoruz ki 1300 sene evvel çölde, çöl için yapılmış kavanin ve nizam ile Avrupa kıtasının en mühim noktasında icra-yı hükümet edelim... Bu fikirle bu memleketin yaşayamayacağını zihinlere iyice yerleştirmeli de ona göre hareket etmeli..." sözleri⁹⁴ gündeme getirilmektedir.⁹⁵ Ona göre, asrın ihtiyaçlarının gösterdiği, emrettiği "...şeriat, camilerden dışarı çıkmamalı ve hiçbir vakit muamelat-ı içtimaiye ve usul-ü idareye müdahale etmemelidir."⁹⁶ Günün en önemli meselesi, cemiyeti mahveden taassup ve yanlışların nasıl ortadan kaldırılacağıdır. İtikat sahibi, dindar ve hatta mutaassıp bile olunabilir ama fakat ona ve cemiyetin düzenlenmesine –bu anlayışla– müdahale edilmemelidir. Din ile, taassup ile payidar olmuş bir kavim yoktur. İşlerimiz bir türlü dünyevî olamayıp uhrevî kalmaktadır.⁹⁷

91- "Ferah İzzet Fuat Paşa Hazretleri'nin Bir Mektubu", s. 2812

92- Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Ordumuzun Yetiştirdiği İlim Adamları", *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, 1583564010

93- Tarık Zafer Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1989, s. 8

94-Keçecizade İzzet Fuat, "Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyefendiye", İçtihat, S. 136, 28 Teşrin-i sani 1918/28 Kasım 1918, s. 2827

95- Mesela bak. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006, s. 19. Araştırma esnasında bu cümlelerin kaynağı 4 Mayıs 2016'da Hanioğlu'dan sorulmuş; kendileri bu kaynağın ve diğer İçtihat yazılarının künyelerini aynı gün lütfetmişlerdir. Yardımları için teşekkür ediyorum.

96-İzzet Fuat, "Ahmet Rıza Beyefendiye", s. 2828

97- Aynı yer

Ona göre Osmanlılar öteden beri mukadderatlarını, “*saray, şariatçı ve mütegalibeye*” teslim etmişler, kendilerini maddî ve manevî esaret altına sokmuşlar; ilim ve irfan, ticaret ve sanattan kaçmışlar; gayr-ı medenî, gayr-ı asrî ve mantık dışı birtakım geriliklere mahkûm olmuşlardır. Bütün bunların kabahati doğru bir istikamet tayini yapılamayışındadır.⁹⁸ Bütün bu olumsuzluklara rağmen o yine umutludur. “*Türk kavmi her şeye kabiliyetlidir... Türkleri asrileştirmek ve Avrupalı haline koymak öyle uzun bir zamana muhtaç değildir.*”⁹⁹ Halka yol gösterecek, onu yetiştirecek bir misyonu yüklenecek bir halk gazetesi çıkarmak ve halk konferansları düzenlemek ve bunlara halkın katılmasını sağlamak düşüncesini Abdullah Cevdet ile paylaşmaktadır.¹⁰⁰ Onu düşündüğü bu vazife, Meşrutiyet’te ve özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk Ocakları ve 1932’den sonra Halkevleri’ne tevdi edilecektir.

Kötü gidişatın mesulleri devleti ve kurumlarını idare edenlerdir. Bir kaht-ı rical devri yaşanmaktadır. Bu memleket, zamanın ihtiyacına cevap verecek bir kabiliyete ve bilgiye sahip olmayan “şarlatanlar, şairler veyahut masa başı adamlar” tarafından idare edilmektedir. Ülkenin genişliği bizim iktidar kabiliyetimizle mütenasip değildir. Çölleri, sahraları muhafazaya devam etmeye çalışmak, diğerlerini de kaybetmek demek olacaktır. Elde kalanı koruyabilmek için “...bir vaziyet almak ve lüzumsuz hülyalarla vakit geçirmemek elzemdir.”¹⁰¹ Eylül 1911’de yazılmış bir mektupta ortaya konan bu düşünceler, küçülen bir coğrafyada daha güçlü bir devlet ve modern bir cemiyet sahibi olmak şeklinde tezahür ediyor. İttihatçı(lık) düşmanı bir mütefekkirin, bugün İttihatçılar ve Cumhuriyet’i kuran kuşak için yapılan ve doğru olmayan önemli suçlamalardan birisi olan bu görüşleri serdetmesi manidardır. Kendisine Almanlar ve Fransızlar hakkında fikri sorulduğu zaman, her milletin kendisine benzediği, bunlardan hangisinin taklit edilmesi gerektiği sorusuna “*her ikisini de*” cevabını vermesi; ne Fransız ne de Alman olamayacağımız, kendimiz kalmamız gerektiği; onlarda görülecek iyi ve faydalı şeylerin alınması, onların seviyesine çıkmak için gayret sarf edilmesi ve fakat hiç vakit kaybedilmemesi lazım geldiğini beyan etmesi,¹⁰² onun Avrupalılaşıma anlayışını ortaya koymaktadır.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa’nın bir Avrupa ve Osmanlı/İstanbul mukayesesini yaptığı *Constantinople*¹⁰³ adlı bir eseri vardır. İstanbullu ve Parisli temsili iki şahsın karşılıklı sohbeti ile o, Meşrutiyet öncesi ve sonrası İstanbul’unu anlatarak düşüncelerini ortaya koymaktadır. Fransızca olarak yayınlanmasından bir yıl sonra, 1909’da, aynı eser, *Resimli Kitap* mecmuasında “İstanbul: Meşrutiyetten Önce ve Sonra” başlığı ile Türkçe olarak tefrika edilmiştir.¹⁰⁴

98- Keçecizade İzzet Fuat, “İnsaf”, İçtihat, S. 136, 26 Kanun-ı evvel 1918/26 Aralık 1918, s. 2888

99- Aynı yer

100-Keçecizade İzzet Fuat, “Muhterem Doktor Abdullah Cevdet Beyefendi Hazretlerine”, İçtihat, S.131, 21 Teşrin-i sani 1918/21 Kasım 1918, s. 2812

101- İzzet Fuat, “Ahmet Rıza Beyefendiye”, s. 2828

102- *Kaçırılan Fırsatlar* (1997), s.98

103- İzzet Fuad Pacha, *Constantinople... avant et apres... laConstution*, A. ZellichFills, Constantinople 1908, 92 s.

104- Tefrikanın tanıtımı ve incelemesi için bak. Bostancı, “İstanbul”, s. 275-287

İzzet Fuat Paşa kendi ülkesi ve Avrupa'nın gündemini yakından takip eden birisidir. Günde 11 gazete alıp okuduğunu bizzat söylemektedir.¹⁰⁵ *Harb-i Umumi Hatıratım* başlıklı yayımlanmamış eserindeki yazılarının içinde Balcı'nın tespit edebildiği “*Beyoğlu, Ceride-i Havadis, Hilal, İctihad, İkdam, İstanbul, İttihat ve Terakki, Levant Herald, Loid Ottoman, Maten, Müdafaa-i Milliye, Peyam, Sabah, Servet-i Fünun, Tan, Tanin, Tasvir-i Efkar, Tercüman-ı Hakikat, Times, Tribuna*” gibi gazete ve dergiler mevcuttur.¹⁰⁶ Onun bir münevver, kültür adamı olduğu; İzmir’de Millî Kütüphane kuruluşunda kitap başışı ile yaptığı katkı,¹⁰⁷ *Sipahi* adlı mecmuanın yazı işleri müdürlüğünü yapması ve başyazarı olması,¹⁰⁸ hikâye¹⁰⁹ ve dil üzerine yazılar yazması¹¹⁰ vb. hususlar ile de görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa’ya sunduğu notlar/hatıralarda yer alan bir konu başlığının “*Mütefekkirin*” olması,¹¹¹ tefekkür hayatımızı ve fikir adamlarımızı da ele alıp, sorguladığını göstermektedir.

Bir İrtidat ve Miras Hadisesi

İnsan hayatına tesir eden, bazen kendi istek ve inisiyatifi ile bazen de elinde olmayarak yaşadığı hadiseler vardır. Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın ailesinde buna benzer tesir icra eden bir irtidat (din değiştirme) hadisesi yaşanmıştır. Annesi Gülbiz İkbâl Hanım, Kazım Bey'in ölümü üzerine genç yaşında dul kalmış, sonraki zamanlarda –bu tarih 1900 yılı ya da hemen öncesi olmalı- İstanbul’da görev yapan bir Belçikalı ile evlenmiş, Osmanlı tâbiyetinden çıkmış ve din değiştirerek Katolik olmuştur.¹¹² Bu irtidat hadisesi üzerine II. Abdülhamid idaresi İkbâl Hanım'ın mallarını müsadere etmiştir. Buradan doğan miras meselesi, paşanın uzun yıllar sürecek mücadelesinin sebebini teşkil etmiştir.

İzzet Fuat Paşa hakkında yapılacak arşiv araştırmalarında karşılaşılan belgelerin büyük çoğunluğu bu mesele üzerinedir.¹¹³ Paşa el konulan bu emlakı Çubuklu’da yalı ve sahilhane, Ateş Bey Bağı, Pazıcı Çiftliği, Kır Mevkiinde bağ ve tarlalar¹¹⁴, Kanlıca’daki yalı arazisi hisseleri, Kireçburnu’ndaki emlak, Kabataş’taki konak arazisi¹¹⁵ gibi tespit etmektedir. 27 K. Sani 325/9 Şubat 1910’da yaptığı bir yazışmada bu meselenin 28 yıldır

105- “Ferik İzzet Fuat Paşa Hazretleri'nin Bir Mektubu”, s. 2812

106- Balcı, “Harb-i Umumi Hatıratım”, s. 39

107- <http://www.izmirmillikutuphane.com/Kutuphanemiz-Tarihcesi>, (4 Eylül 2019)

108- Mustafa Özdemir, “Osmanlı’dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Ağustos 2013, s. 22

109- Nesime Ceyhan, “1911-1912 yılları Türk Hikâyesine Kaynak: Harp”, *TürkishStudies*, V. 4/I-II, Winter 2009, s. 1813

110- Nazım H. Polat, “Şebâl 1909-1914 Yılları Arasında Yayımlanan Magazin ve Fikir Dergisi”, *TDVİA*, C. 38,2010, s. 423-424

111- İnan, *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 185

112- İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 183; Öztuna, *Fuat Paşa*, s. 92. Öztuna, İkbâl Hanım'ın evlendiği şahsın “*Belçika'nın İstanbul orta elçisi van den Bosch*” olduğunu yazmaktadır.

113- Bak. BOA, BEO, Nu. 3578.268343 (1-8, 10-12); Nu. 3705.277863 (1-5); Nu. 3875.290589; BOA, YEE, Nu. 15/156; Nu. 15/157

114- BOA, BEO, Nu. 3578.268343 (2)

115- BOA, BEO, 3578.268343 (7)

devam ettiğini söylemektedir.¹¹⁶ Bu mücadele süreci zaman bakımından Abdülhamid devri ve İkinci Meşrutiyet sonrası olarak ikiye ayrılmış gözüküyor. Sadaret, Evkaf ve Maliye Nezaretleri ile ilgili kurumlar ve İzzet Fuat Paşa arasında bu yazışmalar sürmüş gitmiştir. Ona göre bazı kötü niyetli şahsiyetler, annesinin meselesi sebebiyle yaşadığı mahcubiyetten istifade ile onu mağdur etmişlerdir. İlk dönem mücadelesinden bir sonuç alamamıştır. O durumunu bir belgede “*Bazı teşvikât-ı garazkârâne üzerine ve acizlerinin de validemin hareketinden hâsıl olan müşkil mevkiye bulunmağlığımın nâşi hükümet-i Hamidiye mahcubiyetimden bil-istifade validemin emvalini mahlûl addiyle bâ-irade-i seniyye Evkâf Nezareti akarâtına zabt ve bazı zevata terk ve ferağ etmiştir.*”¹¹⁷ sözleriyle izah etmektedir. Bu malların kimlerin üzerine geçtiğine dair bilgi de vermekte ve zararının öncelikle Abdülhamid’e ait emvalden karşılanması, sonra bu gasp hadisesine iştirak ettiği için Evkaf Nezareti’nin de bu tazmin işine dâhil edilmesini istemektedir.¹¹⁸

Keçecizade uzun yıllar süren bu mücadele sonrasında alabildiği az miktardaki paranın, zararının faizini bile karşılayamayacağını söylemektedir. Onun Mütareke sonrası ölüncüye kadar geçen yıllarının gittikçe artan bir müzayaka, yokluk hali göstermesinde, bu müsadere edilen mirasın büyük rolü olduğu görülüyor. Burada, yaşanan bu yokluk yıllarının önemli bir sebebinin de onun Millî Mücadele karşısında yer alması olduğunu unutmamak gerekiyor.

Bazen Muhalif Bazen Muvafık

Keçecizade İzzet Fuat Paşa’nın II. Abdülhamid döneminde iktidar ile ilişkilerinin önemli belirleyicisi yukarıda temas edilen miras hadisesi ve sadece askerlik vazifesi ile iktifa etmeyip tenkitçi bir üslupla yanlışların üzerine gitmesi, kaybedilen savaşların sebeplerini sorgulayan eserler yazması, layihalar vermesidir. Muhatapları bu durumdan hoşlanmamışlar ve onun aleyhinde faaliyette bulunmuşlardır. Bu durumu, yine arşiv belgelerinden, paşanın yazdıklarından tespit etmek mümkün olmaktadır.

1895 yılında İtalyanca bir gazetede çıkan resimden dolayı jurnal edilmiş, bunun üzerine padişahın güvenini yeniden temine çalışmıştır. “*Arzu-yu şâhânelerine mugâyir neşriyatta bulunacak olmuş olsa idim öyle oyuncakla değil iki güne kadar kopyasını ikmal ile atebe-i seniyyelerine takdim edecek olduğum pek mühim layihanın neşrine kıyam ederek devlet-i aliyyelerinde ıslahat ve terakkiyât-ı cedidenin ne sebeplerden dolayı vücuda gelememekte olduğunu ve hatta hiçbir gün gelemeyeceğini memleketimizde askerliğin niçin mahvolduğunu ve ahlaksızlık ve casusluk sayesinde nasıl bozulduğunu ve şu zamanda hâlâ seyyar kavimler âleminde kalmış olmağlığımızdan esbâbını âlem-i medeniyete ilan ederdim*” sözleri,¹¹⁹ onun yazışmalarında görülen üslûbun bir örneğidir. Aynı evrakta, hazırlayacağı layihayı takdim edeceğini de belirtmektedir. Bu güven

116- BOA, BEO, 3705.277863 (2)

117- BOA, BEO, Nu. 3578.268343 (8)

118- Aynı belge

119- BOA. YEE. Nu. 155. 155 (1). Aynı belgeye bir başka temas için bak. Gümüşsoy, *Fuat Paşa*, s. 125

kazanma çabasını bir serzeniş ile bitirmektedir: “Şu halde pek büyük mücâzât ve daima doğru söyleyenlere mahsus olan şiddetli muamelelerin en şiddetlisine müstehak olduğumu kat’iyyen itiraf ederek bununla dahi kendimi pek bahtiyar addedeceğim. Ma’rûzdur.”¹²⁰

Dönemin, muhalefet için en güçlü silahı haline gelen basın/gazete ile münasebeti, onun takibe uğraması ve neticesinde Halep’e sürgün edilmesine sebep olmuştur. Kendi ifadesine göre, bu muamele ile halkın gözünde küçük düşürülmek istenmiştir.¹²¹ Halep’te yine rahat bırakılmamış, Abdülhamid’e giden bir jurnalden hemen sonra evi basılmış, yalnız başına müdafaaya mecbur kalmış ve sebatı sayesinde bu muameleden kurtulabilmiştir.¹²² Tutuklanan paşanın serbest bırakılması için Halep Valisi Raif Paşa devreye girmiştir.¹²³ Yazışmalar onun 1896-1900 yıllarını sürgünde geçirdiğini göstermektedir. İzzet Fuat Paşa’nın Halep’teki bir nevi idbâr günleri Madrid elçiliğine tayini ile son bulmuştur.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa’nın Halep ile Madrid yılları arasında yaşadığı hayatın/ şartların farklılığını yine yazışmalar ortaya koymaktadır. Bu durum, aynı zamanda Abdülhamid yönetimine/istibdada karşı mücadele eden Genç Osmanlılar neslinin ikinci kuşağının şart ve imkânlarını da ortaya koymaktadır. Yurt dışında bulunanlar artık “*hürriyet çeşmesi başında*”¹²⁴ daha rahat hareket etmektedirler. Paşanın üslubu daha pervasız, adeta meydan okuyan ve kendisini olabileceğinden daha güçlü, müessir göstermekte; Findley’in tespitiyle biraz *megaloman* bir tavır sergilemektedir.¹²⁵ Yazar, İzzet Fuat Paşa hakkında tespitlerini yaparken Osmanlı arşiv belgelerini kullanmaktadır. Onun anlatımıyla; 1901’de Madrid’de bulunan paşa ile hem saray hem de hariciye nezareti arasında olağandışı bir yazışma başlamıştır. Sadrazam Fuat Paşa’nın torunu İzzet Fuat Paşa rütbeli bir asker ve biraz da megalomandır ki, bir keresinde kendisinden “*benim gibi Avrupa’nın tapındığı bir adam*” diye bahsetmiştir. Onun bazı şikâyetleri vardır. Yazılarının toplatılması, sefarethanenin tefrişatı için ödeneğin yetersiz olması, yazdığı bir kitabın yayınlanması için resmi onay verilmemesi gibi. Talepleri karşılanmadıkça muhalefete katılmak ve başka bir kitap yazma tehdidinde bulunmuştur. Bahsettiği kitabı yazmış o da onaylanmamıştır.¹²⁶

Kaçırılan Fırsatlar –kendisi *Fevt Olmuş Fırsatlar* diyor- adlı eseri sadece kendi

120- Aynı belge

121- BOA. BEO. Nu. 3578.268343 (8)

122- Aynı belge. Bu tutuklamanın sebebi *Kaçırılan Fırsatlar* isimli eserinin yazılıyor olmasının İstanbul’a jurnallenmesidir. Sermed Muhtar Alus, paşanın Halep’teki sürgün günlerine şahitlik etmiş bir kimsedir. Halep günlerini anlattığı yazılarında İzzet Fuat Paşa ismine rastlanmaktadır. Tutuklanışına dair Alus’un anlattıkları için bak. Sermed Muhtar Alus, “Halebin Umumi Bahçelerinde”, *Taha Toros Arşivi*, 581133

123- BOA. BEO. Nu. 3578.268343 (9). Onun Halep’e sürülmesini Alus, padişaha sunduğu bir islahat layihasına bağlamaktadır. Bakınız. Sermed Muhtar Alus, “Halep’teki Evimiz”, *Taha Toros Arşivi*, 581131

124- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s. 75

125-Carter Vaughn Findley, *Ottoman Civil Officialdom A Social History*, Princeton Legacy Library, New Jersey 1989, s. 228; Findley tespitini “İzzet Fuat Paşa was a military officer and a bit of a megalomaniac who once referred to himself as ‘a man whom Europe adored (benim gibi Avrupa’nın tapındığı bir adam)’ şeklinde yapmaktadır.

126- Aynı yer

başına iş açmamış,¹²⁷ Türkçeye tercüme eden bir zabıt Selanik'ten Fizan'a sürülmüştür. Rus- Japon savaşı üzerine kaleme aldığı ve temel mesele olarak Karadeniz (İstanbul) Boğazı'nın savunmasını söz konusu ettiği layihaları Askerî teftiş Komisyonu İkinci Reisi Ethem Paşa (1844-1909) ve Tophane Müşiri Zeki Paşa (1849-1954) sunmuştur. Özellikle Zeki Paşa'ya gönderilen layiha çok ağır tenkitleri hatta hakaretleri ihtiva etmektedir.¹²⁸

Mabeyn-i Hümayûn Başkâtipliğine gönderdiği bir yazıda durum tespiti yapmakta, nasıl muhalefet edeceğinin esaslarını yukarıdaki layihaya temasla bildirmektedir. En önemli tehdidi muhalif yayınlara devam etmek ve *Ahrar*¹²⁹taifesinin başına geçmektir.¹³⁰ Bahsedilen megalomaninin işaretleri bu yazışmalarda görülmektedir. Kendisi “*Avrupa'nın tapındığı bir adam*”dır; eserleri birer “âsâr-ı müdhîse”dir; hakikat taraftarlarına takdim edeceği kitapta vasıfsız birtakım insanların kazanılmış savaşların nasıl kaybettirdiklerini anlatacaktır; ama bütün bunları askerlik mesleğine duyduğu saygı ve üzerinde bulunan memuriyet vazifesinden kurtulduktan sonra yapacaktır. Çünkü kendisi “*Timurî ve Cengizî muamelelere*” maruz kalmaktadır. “*Duçâr olduğu bu muameleden dolayı artık öte tarafa geçmeye mecbur kalır mı? Avrupa'da şu aralık başsız kalmış bulunan taife-i ahrara hükümeti seniyye kendi eliyle ma'rûf, muktedir ve sabit-i kadem bir kumandanı tayin ederse sonradan şikâyet ederse artık nefsü'l-emre geçmek tatbik-i hareket etmediği zahiri olur.*”¹³¹ Bu tavrı ve ifadeler Findley'i haklı çıkarır mahiyettedir. Onun Madrid'deki vazifesinden alınması ve Üçüncü Orduya tayinini de aynı mihrakların eseri olarak görür.

Mesleği ve rütbesi ile mütenasip görevlere getirildiği ve İstanbul'da vazife yaptığı zamanlarda muvafık bir tavrı sergileyen Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın Halep ve Madrid yıllarının öncesi bir ikbal, sonrası ise –önemli görevler ifa ediyor gözükse de– onun için birer idbâr devresi olmuştur. Ama asıl idbârı, Milli Mücadele sonrası yıllarda yaşayacaktır.

Millî Mücadele'ye Muhalefet

İttihat ve Terakki iktidarı yıllarında emeklilik hayatı yaşayan İzzet Fuat Paşa, Birinci Dünya Savaşının mağlup bitirilmesi ve Mondros Mütarekesi'nden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası için yeniden bir ikbal döneminin açılmasıyla; İttihat ve Terakki karşıtı/düşmanı bir tavrı içine girmiştir. Bu düşünceleri, İttihat için kaleme aldığı bazı yazılarında görülmektedir. Ona göre Avrupa bizi sevmektedir. “*Harbe girmemiş olsaydık yine seveceklerdi: Muhakkak. Onlar (Yani Avrupa'nın harp ettiği adamlar) -insaf edelim başka türlü de olabilir mi- dünyanın, medeniyetin, hülasa (iyiliğin) düşmanı, (fenalığın) dostu idi.*”¹³² Bu sözler ile kastedilen İttihatçılardır. Milletın başına gelen felaketin de,

127- İbnülemin, bu eser sebebiyle kendilerini savunmak zorunda kalan dönemin önemli devlet adamlarından bahsediyor. Bak. İnal, *Son Sadrazamlar*, C. VI-X, s. 827-828

128- “Keçecizade İzzet Paşa'nın Ordu Hakkındaki Layihaları”, Bahaettin Şakir Bey'den İttihat ve Terakki, <http://www.nesra.org/kececizade-izzet-pasanin-ordu-hakkinda-layihalari/> (26 Temmuz 2019)

129- Abdülhamid yönetimine karşı mücadele eden “hürriyet taraftarı” anlamında kullanılan ifadedir.

130- BOA, YEE, Nu. 15/156 (1-3)

131- BOA, YEE, Nu. 15/156 (3)

132- “Ferik İzzet Fuat Paşa Hazretleri'nin Bir Mektubu”, s. 2813

bütün kötülüklerin de sorumlusu onlardır. İzzet Fuat Paşa'nın bu tavrı, 1918 yılının genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Ülkede “*Veyl mağlûba!*” sözünü haklı çıkaracak bir vasat mevcuttur.¹³³ “İnsaniyete karşı gayr-ı kabil-i inkâr ef'âl-i 'İttihadiye'nin hüdüsünü itiraftan başka çare olmadığı cihetle bunu âl-i cenâbâne asilâne ve bilâ-tereddüt, büyük bir kavmin şanına layık surette ilan etmek bugünün en acil vazifesidir.”¹³⁴ şeklinde suçlamaları devam edecektir.

İzzet Fuat Paşa ile birlikte dönemin bazı İtilafçı ileri gelenleri Mart 1919'da Ayan Meclisi azalığına tayin edilmiştir.¹³⁵ O, İttihat ve Terakki düşmanlığının Millî Mücadele karşıtlığına dönüşmüş tavrını bu kurumun çatısı altında da ortaya koymuştur. 19 Ocak 1920 tarihinde verdiği takdir; vatanın maruz kaldığı büyük felaketten kurtulmasının yolsuzluklara acilen son verilmesine bağlı olduğundan, hükümetin bu konuda ne gibi tedbirler aldığına dairdir.¹³⁶ Damat Ferit Paşa gurubunun açıktan destek verdiği bu tavrı, aslında İzzet Fuat Paşa'nın Ali Rıza Paşa hükümetini sıkıştırma niyetini matuftur.¹³⁷ Ayanın bu faaliyetine “*denetim etkinliği*” olarak da bakılmaktadır.¹³⁸ 4 Mart 1920 tarihinde verdiği bir diğer takdirde “*Memleketin mukadderatına, Mehmet Fuad Paşa ve rüfekasının Maraş cihetinde 12.000 kadar Ermeninin imha edildiklerine dair şayiaların mahiyeti hakkında hükümetin tavzihatta bulunmasını*” istemektedir.¹³⁹ Meclisin 8 ve 11 Mart 1920 tarihli oturumlarında onun verdiği bu takdirde dile getirilen konu üzerine görüşmeler devam etmiştir.¹⁴⁰

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından önce yapılan görüşmelerde bu antlaşmaya evet diyen zevat içinde olması; onun, Paris'e gidecek İstanbul hükümeti heyeti içinde isminin geçmesi, Millî Mücadele aleyhtarı olarak görülmesinin ve Anadolu tarafından tepki gösterilmesinin sebeplerinden olmuştur. Bu tepkiler, söz konusu heyet içinden Ali Kemal ve İzzet Fuat Paşa'nın çıkarılmasına yol açmıştır.¹⁴¹ Bu tasarruftan sonra, Damat

133- Bu konuda bak. Koloğlu, 1918, 328 s.

134- İzzet Fuat, “İnsaf”, s. 2887. Onun bu konuşması, yıllar sonra Ermeni meselesinde Türkiye aleyhine kullanılacak bir malzeme olarak değerlendirilmiştir. Bak. “*Tehcir ve Taktik*” *Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları İttihat ve Terakî'nin Yargılanması 1919-1922*, (Der. Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 19

135- TBMM Arşivi, Eski Osmanlı Ayan meclisi Üyeler Kütük ve Özlük Dosyası, İzzet Fuad Paşa Dosya Nu: 94 136- *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, Cilt: 1, İçtima: 3, 19 Kânunusâni 1336 (1920), s. 18.

137-Fatih Mehmet Sancaktar, “Son Osmanlı Meclis-i Ayanında Damat Ferit Paşa Taraftarlarının Faaliyeti ve Anadolu Hareketine Etkisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2006, s. 120-170

138- Tunca Özgüşi, “Mütareke Dönemi'nde Ayan Meclisi'nin Çalışmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz 2012, s. 315

139- *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, D: 4, C: 1, İ: 16, 4 Mart 1336 (1920), s. 178.

140- *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, D: 4, C: 1, İ: 17, 8 Mart 1336 (1920), s. 184-187, 192-197. *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, D: 4, C: 1, İ: 3, 19 Kânunusâni 1336 (1920), s. 18. Ayrıca bak. Pelin Böke, “Son Osmanlı Meclisi'nde Yunan İşgali'ne Dair Tartışmalar”, *ÇTTAD*, VI/15, Güz 2007, s. 318-320

141- Arzu Boy, “Sevr Antlaşması İmzalanmadan Önce Osmanlı Hükümeti Tarafından Verilen Cevap Layihası ‘İstanbul, Boğazlar, İzmir, Doğu Trakya Mevzuları’”, *Sosyal, beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar*, C. 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 95, dpn. 1

Ferit Paşa'ya tavır aldığı ve aleyhinde bulunduğu görülmektedir.¹⁴² Mütareke günlerinde Milli Mücadele taraftarı basının hedef aldığı şahsiyetler arasında bulunmakta, mesela *Alay* gazetesinde şiir ya da karikatürlerle hicvedilmektedir.¹⁴³

Bu süreç zarfında 26 Mayıs 336/1920'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın da imzasının bulunduğu bir kararla, haklarında vatana ihanetten takibat yapılmasına karar verilen "*Ferit Paşa ve Hempaları*" içinde yer almıştır.¹⁴⁴ Ankara Mahkeme-i Bidayet Ceza Dairesi, yakalanınca tekrar yargılanmak üzere bazı şahıslar hakkında idam cezaları vermiştir. Bu şahıslardan birisi de İzzet Fuat Paşa'dır.¹⁴⁵ Millî Mücadelenin başarı ile sonuçlanmasından sonra tevkif edilerek Ankara'ya gönderilmesi istenmiş ise de ağır hastalığı sebebiyle bu mümkün olmamıştır.¹⁴⁶ Daha sonra, hakkında açılan vatana ihanet davasından beraat etmiştir.¹⁴⁷

İdbâr Günleri

Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın hayatının Milli Mücadele yılları sonrası, ölümüne kadar asıl yaşadığı idbâr dönemidir. İkbâl yıldızı alçalmış ve sönmüştür. Ömrünün son yıllarının yokluk içinde geçtiği anlatılmaktadır. Bu günlerin şahitlerinden olan Münevver Ayaşlı onu 1924'te tanıdığını, Maçka Palas'ın bodrum katında oturduğunu, şık, kibar ve asil bir insan olduğunu yazmaktadır.¹⁴⁸ Eşi Azize Hanım'ın ölümünden sonra, evinde hizmetine bakan Rum bir kadın ile evlenmiş ama beklediğini bulamamış; kadın, paşanın ölümünü beklemiş, durmuştur. Paşaya hiç yakışmayan bu ikinci eş de yokluk içinde "*De la Paix Fransız Hastahanesi'nin Darülaceze kısmında uzun müddet yatmış ve orada ölmüştür.*"¹⁴⁹ Eşinin bu şekilde ölümü, paşanın son zamanlarının fakr u zaruret içinde geçtiğini gösteren bir başka durumdur.

Şevket Rado, tanınmış edebiyatçıların İstanbul'da nerelerde oturduklarını anlattığı yazısında Maçka Palas'ta kalan ve orada ölen Abdülhak Hamit'in komşusu Keçecizade için "*Bodrum katındaki Keçecizade İzzet Fuad Paşa, buna da muvaffak olamadı. Kendisini çıkardılar. Kirasını veremiyordu. Küçük bir hanın kapıcı odasında, bakımsızlık*

142- Damat Ferit Paşa, Mehmet Tevfik Bey ile bir görüşmesinde bu olay sebebiyle İzzet Fuat Paşa'nın kendisine çok kızdığını, önce hariciye müsteşarı sonra da ayan azası yaptığı bu şahsın kendisini tehdit ettiğini söylemektedir. Kızgınlığını "*Münasebetsizliğin, ahlâksızlığına derecesine bakın!...*" sözleriyle anlatmıştır. Bak. Biren, *Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, s. 206

143- Yaşar Zorlu, Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi 'Alay' ve Politik Tavır", *E-Journal of New World Sciences Academy*, 4DC0191, 10, (1), s. 15-36

144- BCA, 30.18.1.1./Kutu Nu. 1, Gömlek Nu. 2, Sıra Nu. 9

145- Sina Akşin, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 188-189

146- BOA. HR. İM. Nu: 235/33

147- *Komutanların Yaşam Öyküleri*, s. 36 (Emekli Sandığı Arşivi, Tasnif Nu. 13279'a istinaden)

148- Münevver Ayaşlı, İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 39-40. Onun buradaki komşuları arasında büyük şair Abdülhak Hamit de bulunmaktadır.

149- Ayaşlı, *Gördüklerim*, s. 40

içinde öldü.” demektedir.¹⁵⁰

İzzet Fuat Paşa önemli bir askeri tarih yazarıydı. Eserlerini kendi imkânlarıyla yayınlıyor, bazen de başkalarının yardımını temine çalışıyordu. 2 Ağustos 328/13 Ağustos 1910’da yardım sözü alarak tercüme ettirdiği ve yayınlattığı *Tarihi Harp* adlı eser için yapılan vaadin yerine getirilmesini istemiştir.¹⁵¹ Ölüm tarihinin tespitinde işaret edilen ve Kayzer II. Wilhelm’e yazılan mektubun, yayın için bir yardım talebi olduğu kadar, bu müzayaka günlerinin bertaraf edilmesi fikrinin eseri olduğu düşünülebilir. Kendisini aristokrat bir ailenin mensubu olarak gören ve ikbal günleri yaşayan İzzet Fuat Paşa’nın son zamanları, bir hayat hikâyesinin trajik sonu olmuştur.

Onun temayüz eden vasıfları arasında iyi bir avcı/nişancı,¹⁵² pervasız bir silahşor/düelloçu¹⁵³ ve çok iyi Fransızcası ile cemiyet ve bürokrasi içinde edindiği yer¹⁵⁴ vb. hususlar da hatırlanmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Keçecizade İzzet Fuat Paşa henüz biyografisi yazılmamış bir şahsiyettir. Birkaç ansiklopedi maddesi, özellikle bazı eserlerinden hareketle hazırlanan tebliğlerde verilen bilgiler yetersiz ve bazı yanlışları muhtevirdir. Bu araştırma, yapılan yanlışları farkına varılabildiği ölçüde değiştirme amacıyla yapılmıştır. Bunların en mühimi de şahsın

150- Şevket Rado, “Tanınmış Edebiyatçılar İstanbul’un Nerelerinde Oturdular”, file:///F:/Tan%C4%B1m%C4%B1%C5%9F%20Edebiyat%C3%A7%C4%B1lar%20%C4%B0stanbul’un%20Nerelerinde%20Oturdular.%20Yazan%20%C5%9Eevket%20RADO%20(1965)%20_%20Ahmed%20AR%C4%B0F.html (6 Eylül 2019). Onun bu idbâr günlerine, Can Dündar da “*O da uzun itibar senelerinin ardından nisyana terk edilmişti.*” cümlesiyle işaret etmektedir. Bak. Can Dündar, *Lüsyen Tarihe Gizlenmiş Bir Aşkın Hikâyesi*, Can Yayınları, İstanbul 2010, s. 392

151- BOA, YEE, Nu. 15/161

152- Alus, onun nişancılıktaki maharetini “Hani bilmem nereliler, kaç yüz adım ilerideki bir duvar önüne, bıçağı dikip silâhi boşaltırlar, sonra, ortasından ikiye ayrılan kurşunu tartarlar mı da iki parça, birbirinden bir miskal farksız gelirmiş. “Bunu yapsa yapsa İzzet Fuat Paşa yapabilir!” sözünü çok işittim.” Biçiminde, biraz da abartılı olarak anlatıyor. Bak. Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 280-281. Avcılığa merakı ve kabiliyeti için bak. Ahmed Midhat, *Sayyadane Bir Cevvelan Beykoz’dan İzmit Körfezi’ne Kadar Bir Av Gezisi*, (Haz. Sami Önal), İletişim yayınları, İstanbul 2001, 96 s.; 1893 yılında İstanbul’da bir av partisi için bak. Sermet Muhtar Alus, “Dünün Genci Anlatıyor Yakın Maziden Maceralar”, *Cumhuriyet*, 8 İkincikanun 1936, s. 2. Yine Alus burada abartılı anlatımlarla paşanın nasıl iyi bir nişancı olduğunu yazmaktadır. 153-Paris’te binbaşı rütbesinde ateşemiliter iken, Abdülhamid’e hakaret eden bir Fransız’a haddini bildirmiştir. Bak. Ayaşlı, *Gördüklerimiz*, s. 39; Alus, “Yakın Maziden Maceralar”, s. 2. İstanbul’da Ağustos 1883’te Monitör Oriental gazetesinde aleyhinde çıkan bir yazıdan dolayı sorumlu müdür Mösyö Bilis’i düelloya davet etmiş; bunun önüne geçilmesi için tedbir alınmıştır. BOA. YEE, Nu. 78/85

154- Fransızca olarak kaleme aldığı eserler bu dile hâkimiyetinin örneğidirler. Ayrıca adının geçtiği birçok yerde bu özelliği öne çıkarılmaktadır. Fransızca’dan başka hangi dilleri bildiğine dair bir bilgi edinilememiştir. İbnülemin, İzzet Fuat Paşa’nın “*Abdülhamid Fransızca’yı iyi anlardı. Fakat kendisine mahsus bir kibrü azamet, daha doğrusu ta’riza ve ya tenkide oğramamak için hiçbir vakit konuşmazdı.*” diye yazmasına kızmış; “*Keçeyi sahai lehve serüb ibni Keçeci / Güldürür kendine Türkü Arebü Efrenci*” beytiyle bu kızgınlığını ifade etmiş, onun boş işlerle uğraştığını söylemiştir. Bak. İnal, *Son Sadrazamlar*, C. VI-X, s. 1294. Bu husus, onun dil konusunda kendisine güvenin bir farklı ifadesi gibidir.

doğum ve ölüm tarihleridir. İzzet Fuat Paşa 1855 yılında İstanbul'da doğmuş, 26 Kasım 1928 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

Sinan Kunalalp, biyografik mahiyette hazırlanan bir başvuru kitabını tenkit ederken, biyografinin yazımında “*zahmet, titizlik, dikkat ve metot*” gerektiğini söylemektedir. İzzet Fuat Paşa hakkında yapılan ve uluslararası bir sempozyumda sunulan son akademik araştırmada, şahsın biyografisine dair yazılan ilk kısa cümlede üç büyük yanlış yapılmaktadır: Doğum tarihi, ölüm tarihi, babasının kimliği. Temmuz 1876'da 93 Harbi'ne katılmak, 1909'da İstanbul'da Türkçe olarak basılan kitabın Fransızca olduğunu yazmak, sadece iki eseri olduğundan bahsetmek, araştırmanın sonucunu sadece iki cümle ile bağlamak; ilkinde önemli bir şahıs olduğunu belirtip ikincisinde “*Hatırâtı, İttihatçı liderlere ağır suçlamalar getirse de kendi dönemi ve tecrübeleri için önemli bir kaynaktır.*” şeklinde tartışılacak bir cümle kullanmak gibi hususlar meselenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Diğer şahıs ve kurumların yanında, önemli askerî kurumlar da yayınladıkları eserlerde bu yanlışlara iştirak etmektedirler. Verdikleri yanlış doğum tarihi esas alındığı zaman, on altı yaşında genç bir askerinin 1876 Osmanlı-Sırp savaşı sırasında kurmay teğmen sonra yüzbaşı, iki yıl sonra 1878'de harbiye nazırı yapılması gibi. Buna mümasil örnekler çoğaltılabilir.

Bilinen husustur ama, biyografi tarih yazımının en zor alanıdır. Konu ile ilgili ulaşılmış her esere, bilgiye tarih kaynağı muamelesi yapılmaması ve biyografi yazarının, tarih metodolojisinin bütün kurallarına uyması gerekmektedir. Eserin/kaynağın/bilginin mutlaka tenkide tabi tutulması lazımdır. Eski harfli eserler/hatıralar yayınlanırken asla sadeleştirme yapılmamalıdır. Sadeleştirilen eser, kendisinden alıntı yapılma yani referans özelliğini kaybetmektedir. Bu tarz yayına hazırlanan bazı eserlerde kapakta yazar adı bulunmamaktadır.

Biyografi yazımında kullanılacak kaynak olarak, bazen bir arşiv belgesi de tarih yazarını yanılabilir. Bu yanlıştan sizi bir başka tarih malzemesi olarak gazete haberi bile kurtarabilmektedir. İzzet Fuat Paşa'nın ölüm tarihinde olduğu gibi.

Bu araştırma göstermiştir ki, biyografi yazımında yazarı yanlış sevk edebilecek malzemelerden bir tanesi kütüphane katalogları ve hazırlanan fişlerdir. Yazarlar değişmekte, yazar adı eser adı haline gelebilmektedir. Bu katalog ve fişlerden hazırlanan bibliyografya kitapları da tarih araştırmacısını yanıltmaktadır.

Biyografi yazımında, “özel hayatın gizliliği” gibi bir sebeple arşivlere ya da ilgili dosyalara ulaşmanın imkânsız hale gelmesi; bir biyografi yazarını çok büyük zorluklara sokmakta, kısa yoldan doğru bilgiye ulaşmanın kapısı kapatılınca, uzun yollardan hedefe ulaşmaya çalışılmakta ve eksik bilgi ile bazen ulaşılan sonucun değeri azalmaktadır. Bu konuda engelleri kaldırmanın bir yolu mutlaka bulunmalıdır.

Bu çalışmanın öznesi olan Keçecizade İzzet Fuat Paşa ve onun hayat hikâyesi henüz tam olarak yazılmış sayılmaz. Abdülhamid Kırmızı'nın bir biyografi çalışmasına seçtiği “*Otur Baştan Yaz Beni*” başlığı bu konu için de çok uygun gözüküyor. Mevcut bilgilerde karşılaşılan yanlışlar kısmen düzeltilmeye çalışılmış ve onun biyografisine

dair, hayatından bazı ana çizgilere burada temas edilmiş olsa da bu konu başka biyografi yazarlarını beklemektedir. Burada yapılan, müstakbel biyografi yazarının/yazarlarının çalışmalarına bir küçük katkı olarak görülmelidir. Bir başka amaç, yapılabilecek başka yanıtların önünü almaktır.

İzzet Fuat Paşa'nın harp tarihine dair yazdığı eserlerden Fransızca olanlar Türkçeye çevrilmeli ve yayınlanmalıdır. 1877- 1878 Osmanlı Rus savaşının Doğu cephesini ve Balkan savaşlarını anlattığı bu eserler henüz hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Abdullah Cevdet'in bahsettiği 8 bin sayfa tutan, harp yıllarını anlatan hatıralarının, notlarının mutlaka peşinden gidilmelidir. Henüz tespit edilmemiş, bu çalışmada da değerlendirilememiş pek çok yazısının olduğu muhakkaktır. Bir İzzet Fuat Paşa bibliyografyasına hazırlanacak biyografi çalışmasında yer verilmelidir.

Sadrızam Keçecizade Fuat Paşa'nın torunu olarak dünyaya gelen, İstanbul'da köşk ve yalılarda yaşayan, Avrupa'yı tanıyan, önemli askerî tarih/hatırat eserleri yazan, fikir adamı özelliği taşıyan, vatana ihanet suçuyla yargılanan, Pera Palas ya da Maçka Palas gibi mümtaz şahsiyetlerin yaşadığı yerlerden hayatın kovduğu ve ömrünün son günlerini bir hanın kapıcı odasında geçiren bir tarihî şahsiyetin hayat hikâyesi, onu lâıkiyle yazacak biyografını aramaktadır.

Biyografinin ustası Ali Birinci bir konferansında, Türkiye'de biyografi geleneği ve yazımı üzerine konuşurken; İzzet Fuat Paşa ile Müşir Fuat Paşa'nın aynı şahıs zannedilerek yapılan bir yanlışa temas etmiş ve *“Burada bir başka felaket var; o da şu: Bu araştırmalarda meslekten kişilerin yazdığı kitaplardaki biyografik felaketler de pek az kişi tarafından fark ediliyor veya edilmiyor, ama bunların tashihi için de kimse eline kalem almıyor.”* serzenişinde bulunmuştu. Bu çalışma, denizde damla misali, bu serzenişe bir küçük karşılık sayılabilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet Halk Partisi

Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası

Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı

Yıldız Esas Evrakı

Yıldız Perakende Hazine-i Hassa

Emekli Sandığı Arşivi

Askerlik Tescil Dosya Nu:13912

İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi

Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Dosya Nu. 346

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Sicil Dosya Nu: 329-40

TBMM Arşivi

Eski Osmanlı Âyan Meclisi Üyeler Küçük ve Özlük Dosyası, İzzet Fuat Paşa Dosya Nu: 94

Sürelî Yayınlar

Resmî Sürelî Yayınlar

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, D: 4, C: 1, İ: 3, 19 Kânunusâni 1336 (1920)

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, D: 4, C: 1, İ: 16, 4 Mart 1336 (1920)

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, D: 4, C: 1, İ: 17, 8 Mart 1336 (1920)

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, D: 4, C: 1, İ: 3, 19 Kânunusâni 1336(1920)

Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet 1928, 1970

Hayat Tarih Mecmuası 1976

İçtihat 1918

Musavver Muhit 1909

Şehbal 1910-1911

Telif ve Tetkik Eserler

“Keçecizade İzzed Paşa'nın Ordu Hakkındaki Layihaları”, Bahaettin Şakir Bey'den İttihat ve Terakki, <http://www.nesra.org/kececizade-izzed-pasanin-ordu-hakkinda-layihalari/> (26 Temmuz 2019)

“Mustafa Fazıl Paşa Köşkü”,

<http://www.uskudaristanbul.com/firmadetay.asp?id=1984> (4 Eylül 2019)

“*Tehcir ve Taktik*” *Divan-ı Harb-i Örfi* Zabıtları İttihat ve Terakki'nin *Yargılanması 1919-1922*, (Der. Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam), İstanbul bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008

Abdülhamid'in Kara Kutusu Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri, (Haz. İbrahim Küreli), C. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019

Ahmed Midhat, *Sayyadane Bir Cevvelan Beykoz'dan İzmit Körfezi'ne Kadar Bir Ay Gezisi*, (Haz. Sami Önal), İletişim yayınları, İstanbul 2001

Aksüt, Ali Kemali, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944.

Akşin, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010

Alus, Sermed Muhtar, “Dünün Genci Anlatıyor Yakın Maziden Maceralar”, *Cumhuriyet*, 8 İkincikânun 1936, s. 2

Alus, Sermed Muhtar, “Gördüklerim Duyduklarım Halep'teki Sürgünler”, Taha Toros Arşivi, Nu. 00158113010

Alus, Sermed Muhtar, “Halebin Umumî Bahçelerinde”, *Taha Toros Arşivi*, 581133

Alus, Sermed Muhtar, “Halep'teki Evimiz”, *Taha Toros Arşivi*, 581131

Alus, Sermet Muhtar, *Masal Olanlar*, İletişim yayınları, İstanbul 1997

Atılğan Gümüşsoy, Emine, *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, Doktora Tezi, Ankara 2006.

Ayaşlı, Münevver İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim, Timaş Yayınları, İstanbul 2002

Balcı, Sezai, “Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın Harb-i Umumî Hatırâtım Adlı Eseri”, *2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, C. 4, (Edit. Sinan Demirtürk-Hanefi Bostan), Ankara 2018, s. 37-44.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, ATASE Yayınları, Ankara 2004

Biren, Mehmet Tevfik, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Haz. F. Rezan Hürmen), C. I-II, Arma Yayınları, İstanbul 1993

- Birinci, Ali, “Türkiye’de Biyografi Geleneği”, *Yediküta*, S. 99, Kasım 2016, s. 49-53
- Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001
- Birinci, Ali, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012
- Birsel, Salah, “Kanlıca’da Bir Sadrazam”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXVIII, S. 327, Aralık 1978, s. 636-644
- Borak, Sadi, “Düşman Cephesinde Bir Türk Elçisi İzzet Fuad Bey İle Grandük Nikola Görüşmesi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 7, Ağustos 1968, s. 17-20
- Bostancı, Kahraman, “Keçecizade İzzet Fuad Bey’in Gözüyle II. Meşrûtiyet Öncesi ve Sonrasında İstanbul”, *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi –Bildiriler-*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2011, 275-287
- Boy, Arzu, “Sevr Antlaşması İmzalanmadan Önce Osmanlı Hükümeti Tarafından Verilen Cevap Layihası ‘İstanbul, Boğazlar, İzmir, Doğu Trakya Mevzuları’”, *Sosyal, beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar*, C. 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 95-111
- Böke, Pelin, “Son Osmanlı Meclisi’nde Yunan İşgali’ne Dair Tartışmalar”, *ÇTTAD*, VI/15, Güz 2007, s. 309-323
- Ceyhan, Nesime, “1911-1912 yılları Türk Hikâyesine Kaynak: Harp”, *Türkish Studies*, V. 4/I-II, Winter 2009, s. 1807-1822
- De Fontmagne, La Barone Durand, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, 1001 Temel Eser Tercüman Yayınları, İstanbul 1977
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 24. Baskı, Yazar Yayınları, Ankara 2013
- Dündar, Can, *Lüsyen Tarihe Gizlenmiş Bir Aşkın Hikâyesi*, Can Yayınları, İstanbul 2010
- Er, Tayfun, “Atçılık”, <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/tayfun.er/2018/09/29/atcilik>
- Findley, Carter Vaughn, *Ottoman Civil Officialdom A Social History*, Princeton Legacy Library, New Jersey 1989.
- General İzzet Fuad Pacha, *Paroles de Vaincu Apres Le Desastre – Avant La Revanche*, R. Chapelot, Paris 1913
- General İzzet Fuad, *Autres Occasions Perdues Critique Strategique De La Campagne D’Asie Minure 1877-1878*, R. Chapelot, Paris 1908
- Gök, Nejdet, “Mütercim Halîmî Efendi’nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati ve Sonuçları (21 Haziran 1867-7 Ağustos 1867)”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 7, 2012, s.165-188

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Gövsâ, İbrahim Alaattin, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, (yayın yeri ve tarihi yok).

Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayınları, İstanbul 1994

Hanioglu, Şükrü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C. VI-X, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982

İnan, Ali Mithat, *Atatürk'ün Not Defterleri*, Gündoğan Yayınları, 3. Baskı, Gündoğan Yayınları Ankara 1998

İzzet Fuad Pacha, *Constantinople... avant et apres... la Constution*, A. Zellich Fills, Constantinople 1908

İzzet Fuad Pacha, *Les Occasions Perdues... Etude Stragique Et Critique Sur La Campagne Turco Russe De 1877-1878*, R. Chapelot, Paris 1900

İzzet Fuad, *Le Contact: etüde de guerre moderne*, R. Chapelot, Paris 1906

Kara, Mustafa, "Vefatının 130. Yılında Kazasker Mustafa İzzet Efendi", *Tasavvuf*, S. 18, Ankara 2007, s. 9-18

Karaer, Nihat, *Paris Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2003

Karay, Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab* (Mütareke Devri Anıları), (Haz. Ender Karay), İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1992.

Keçecizade Ferik İzzet Fuad, *Kaçırılan Fırsatlar 1293 Osmanlı-Rus Seferi Hakkında Tenkidât ve Mülâhazât-ı Askeriye*, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul 1325

Keçecizade İzzet Fuad, *Askerî Konferanslar: Islâh-ı Nesl-i Feres*, Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları, İstanbul 1325

Keçecizade İzzet Fuad, *Müstakil Süvari Fırkalarının Tecessüs ve Harp Vezâif ve Hidemâti*, İbrahim Hilmi-Kütüphane-i İslâm ve Askerî Yayınları, İstanbul 1327

Keçecizade İzzet Fuat, "İnsaf", *İçtihat*, S. 136, 26 Kanun-ı evvel 1918/26 Aralık 1918, s. 2887-2890

Keçecizade İzzet Fuat, "Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyefendiye", *İçtihat*, S. 136, 28 Teşrin-i sani 1918/28 Kasım 1918, s.2826-2829

Keçecizade İzzet Fuat, "Muhterem Doktor Abdullah Cevdet Beyefendi

Hazretlerine”, İçtihat, S.131, 21 Teşrin-i sani 1918/21 Kasım 1918, s. 2812-2814

Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, (Haz. Rasim Süerden, Nurcan Fidan) ATASE Yayınları, Ankara 1997

Kırmızı, Abdülhamid, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, (Edit. Ahmet Şimşek), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s.156-162

Kırmızı, Abdülhamid, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014

Koloğlu, Orhan, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918 Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, Boyut Yayınları, İstanbul ?,

Köprülü, Orhan F., “Fuad Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Eskişehir 1997, s. 672-681

Kuneralp, Sinan, “İkinci Meclis Dönemi Meclis Üyeleri”, *Toplumsal Tarih*, S. 57, Eylül 1988, s.61-63

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839/1922) Prosopografik Rehber*, İsis Yayınları, İstanbul 1999

Oktay, Osman, “Türk Kimliğinin Oluşmasına Bir de Bu Pencereden Bakmak”, *Türk Yurdu*, S.266, Ekim 2009, s. 67-71

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, (Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yayınları, C. I, İstanbul 2004

Özdemir, Mustafa, “Osmanlı'dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Ağustos 2013, s. 7-58

Özgişi, Tunca, “Mütareke Dönemi'nde Ayan Meclisi'nin Çalışmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz 2012, s. 311-318

Özön, M. Nihat, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1954.

Öztuna, Yılmaz, *Keçecizade Fuat Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1983

Polat, Nazım H., “Şehbâl 1909-1914 Yılları Arasında Yayınlanan Magazin ve Fikir Dergisi”, *TDVİA*, C. 38,2010, s.423-425

Sakaoğlu, Necdet, “Keçecizadeler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 514-516

Sancaktar, Fatih Mehmet, “Son Osmanlı Meclis-i Ayanında Damat Ferit Paşa Taraftarlarının Faaliyeti ve Anadolu Hareketine Etkisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2006, s. 129-170

Serdar (Başkomutan), Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1970

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004

Sunay, Serap, “Keçecizâde İzzet Fuad Paşa'nın ‘Bir Genç Askerin Muharebe Hatıratı’na Dair Bir Değerlendirme”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu 25-27 Nisan 2018 Özet Kitapçığı*, Aydın 2018, (yayın aşamasında)

Şehsuvaroğlu, Bedii, “Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati” , *Belgelerle Türk Tarihi*, S. 1, Ekim 1967, s.41-51

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., “Ordumuzun Yetiştirdiği İlim Adamları”, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, 1583564010

Şevket Rado, “Tanınmış Edebiyatçılar İstanbul'un Nerelerinde Oturdular”, file:///F:/Tan%C4%B1nm%C4%B1%C5%9F%20Edebiyat%C3%A7%C4%B1lar%20%C4%B0stanbul'un%20Nerelerinde%20Oturdular.%20Yazan%20%C5%9Eevket%20RADO%20(1965)%20_%20Ahmed%20AR%C4%B0F.html (6 Eylül 2019).

Tunaya, Tarık Zafer, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1989.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1952

Türk Ansiklopedisi, C. VII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, .Ankara 1955

Türk Ansiklopedisi, C. 21, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974

Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet, (Haz. İhsan Güneş), C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Uz, Mehmet Ali-Serdar Ceylan, “Konyalı Keçeci Süleyman Efendi ve Ailesi: Keçecizadeler”, *Merhaba Akademik Sayfalar*, C. 13, S. 19, 5 Haziran 2013, s. 289-293

Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, (Haz. Münir Aktepe), C. XI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989

Zamacı, Ayşe, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Edirne 2015.

Zorlu, Yaşar, Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi 'Alay' ve Politik Tavrı”, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 4DC0191, 10, (1), s. 15-36

İnternet Kaynakları

<http://www.suvakfi.org.tr/cesme/kazim-bey-cesmesi-h-1276-m-1859/1388/> (4 Eylül 2019)

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=35886 (4 Eylül 2019).

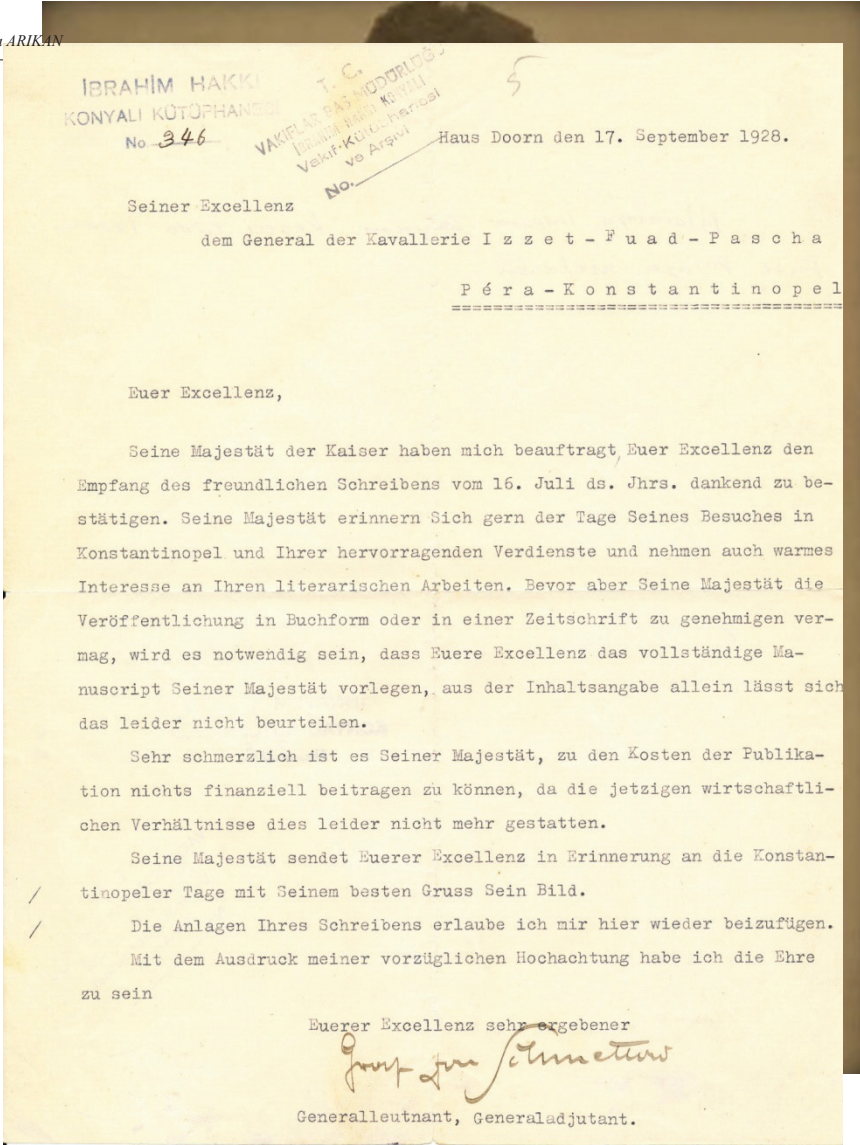
<https://www.facebook.com/tarihotagi/photos/ke%C3%A7ecizade-izzet-fuad-pa%C5%9Fa-d-1814-%C3%B6-1868-tanzimat-d%C3%B6neminin-%C3%BC%C3%A7-%C3%B6nde-gelen-siyasa/1377281782422362/>(4 Eylül 2019);

<https://historyontheorientexpress.tumblr.com/post/181111692986/ke%C3%A7ecizade-izzet-fuad-pa%C5%9Fa-d-1814-%C3%B6-1868> (4 Eylül 2019).

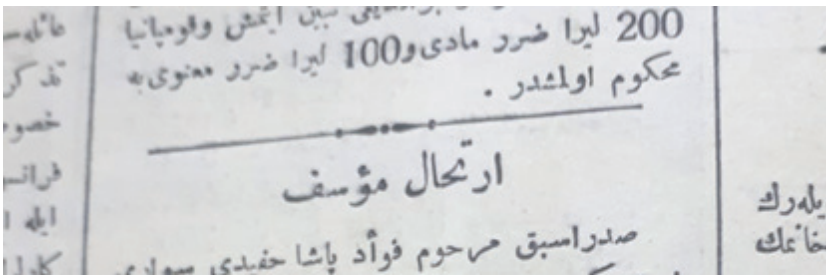
<http://www.izmirmillikutuphane.com/Kutuphanemiz-Tarihcesi>, (4 Eylül 2019)

<http://medit.fsm.edu.tr/Medeniyetler-Ittifaki-Enstitusu-Hakkimizda--Mevlevihane>

EKLER

Ek 2. Kayzer II. Wilhelm adına Keçecizade İzzet Fuat Paşa'ya Gönderilen Mektup (İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, Dosya nu. 346)

Ek 3. Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın Vefat Haberi
(*Cumhuriyet*, Nu: 636, 27 Kasım 1928, s. 3)

LE 19

4

GENERAL IZZET-FUAD

سایه صحنه جناب مولانا بکر خان صاحب

کجنگر، نال کولینغ، سرمد بیدنه، اورینج، جویب آلابور، خلدیجیہ، لالہ بیگم، کوندر، دیکن، شفق آباد
 جویب بربنہ، زونہ، تکرار، حلقہ (محمد لویخ - ساعت سترم، جلا معہ، جوردک، نخبہ وار) ...
 کجی آوریلام، وضعہ، المسہ، ولانہ، آصلو، نا، تبارک، بہ جلا، برطانت، تفویضات، بلا، ایسہ، اوس
 قانونہ، عدالت، منظر، مسہ، معالہ، نزالت، و صحابہ، یرنہ، الیوم، ماویہ
 و سائرہ، ی، خانہ، بیہ، رک (یحوری، و جنلیزی) معالہ، لریہ، ارادہ، ایمکرہ، کہ، ارادویا
 پرکرہ، وھانس، مسہ، بہ، یر، فائز، کہ، الیوم، بوک، معالہ، لریہ، علوتہ، صفر
 و خندق، انتف، ریلو، کی، نتیجہ، با، تعجب، بہ، شاکیر، عدلی، تکرہ، سبب، ظهور، و کلیم
 کجی، اور، یارہ، ہولہ، ر، مقدس، حریہ، و عدالت، صحابہ، لطیفہ، ہولہ، اندر، فائز
 بو، بولہ، کہ، طور، ل، تدبیر، فائز، سرور، حتی، یوستہ، لریہ، خندق، مکتوب، برین
 سرت، ایچ، خفیہ، لری، ک، الہ، پیرہ، بہ، جلیس، نما، بارہ، و پیرہ، مدینہ، اور
 ۲

Y.EE 0015 156 002

